

Research Paper

A Qualitative Study of the Religiosity of the New Middle Class in the Way of Grounded Theory

Omid Babaei*¹ , Mohammad javad Zahedi Mazandarani² , Amir Maleki³

¹ Instructor of Sociology, Department of Social Sciences, Faculty of Social Sciences, Payame Noor University, Tehran, Iran, omidbabaei@pnu.ac.ir

² Professor of Sociology, Department of Social Sciences, Faculty of Social Sciences, Payame Noor University, Tehran, Iran, m_zahedi@pnu.ac.ir

³ Associate Professor of Sociology, Department of Social Sciences, Faculty of Social Sciences, Payame Noor University, Tehran, Iran, a_maleki@pnu.ac.ir

10.22080/SSI.2023.25224.2094

Received:

March 26, 2023

Accepted:

August 23, 2023

Available online:

September 19, 2023

Keywords:

Religiosity, New middle class, Grounded theory, Secularization

Abstract

Objectives: The task of the sociology of religion is to know the various ways of using religion that people use. Therefore, religiosity is the benefit and application of religion in the context of people's daily lives, which has found various forms according to their economic and social situation. The purpose of the current research is to investigate the state of religiosity of the new middle class. **Methods:** This research has been conducted with a qualitative approach and grounded theory method. The participants in this research are religious activists of the new middle class in Shahrekord, who were selected through purposeful sampling. The data was collected through semi-structured interviews with sixteen people in this class. In order to analyze the data, open, axial, and selective coding methods were used, and Guba and Lincoln's criteria were used to ensure validity and reliability. **Results:** The results show nineteen selected categories in the form of a paradigmatic model with a main category (secularization of religious activism of the new middle class), causal conditions (modernism, rationalism, scientism, individualism, and materialism), background conditions (non-mandatory religious socialization), intervention conditions (high socioeconomic status), strategies (rational religiosity, modern religiosity, ethical religiosity, selective religiosity, and secular religiosity), and consequences (decrease the role of religion in daily life, worldly attitude towards religion, self-diagnosis in religious matters, religious tolerance, desacralization, and tendency towards new spiritualities) are organized. **Conclusion:** The results show that although the religiosity of the new middle class has taken different forms and distances from its traditional form, religious elements have not yet disappeared from the collective mentality of this class and are accompanying it.

*Corresponding Author: Omid Babaei

Address: Instructor of Sociology, Department of Social Sciences, Faculty of Social Sciences, Payame Noor University, Tehran, Iran.

Email: omidbabaei@pnu.ac.ir

Extended abstract

1. Introduction

The religious behaviors of people belonging to the middle class in Shahrekord can be seen in two general parts: the first part is the traditional middle class which constitutes a large population of the middle class in this city and tries to behave in what is approved by the official custodians of religion. The second part is the new middle class, which considers the logic of "self" to be dominant in performing religious behaviors and pays less attention to the fatwas of official custodians of religion. Although in this city, the new middle class occupies a smaller proportion of the middle-class population than the traditional middle class, this "self-reference" can be the basis for the emergence of pseudo-religious tendencies such as spiritualism or to provide the desire for branching sects from religion such as Sufism, that the spread of such sects with their sometimes anti-cohesion tendencies can harm the social solidarity of the society. On the other hand, with the increasing distance between the new middle class and the traditional patterns of religion, new narratives and forms of religiosity are being followed and promoted, which in many ways are different from the traditional type of religiosity and the beliefs and interpretations of the trustees and institutions of the official religion. This evidence does not indicate very favorable signs, because it may turn religion into one of the factors of conflict and tension instead of being a cohesive social mortar. Based on this, the fundamental question of this research is "What is the state of religiosity of the new middle class in Shahrekord? What conditions and contexts affect the religiosity of this class?

What strategies do the religious activists of this class adopt in their religiosity? What are the consequences of these strategies for them?"

2. Methods

The current research, in terms of approach, is part of qualitative research, and in terms of method is based on grounded theory. In this research, the systematic approach of Strauss and Corbin has been used for grounded theory. The study population of this research is all religious activists of the new middle class in Shahrekord, which was selected through purposeful sampling and continued until reaching theoretical saturation. Based on this, an interview was conducted with 16 people who firstly had the conventional features of the new middle class; Secondly, they were Muslims as well as Shiites and thirdly, they had a desire to talk about their religious beliefs, feelings, and behaviors. The tool of data collection is semi-structured interviews and the process of analyzing the data obtained from the text of the interviews. Due to its importance in the grounded theory approach, data collection and coding in three stages were done simultaneously: open coding, axial coding, and selective coding. Guba and Lincoln's method has been used to ensure the validity and reliability of data.

3. Results

The main category in this research, according to the usual procedure in the grounded theory strategy, has been summarized under the three conditions of causality, intervention, and context. The causal conditions of this research are "modernism", "rationalism", "scientism", "individualism" and "materialism". Based on the analysis of the findings of this research, the mentioned categories

directly influence the religious activism of the new middle class. Other categories such as "high occupational status", "additional education", "relative well-being", and "high urbanization" were considered as intervening conditions, which according to the definition of Strauss and Corbin, have the ability to facilitate or limit the strategies of activists. On the other hand, the term "non-mandatory religious socialization" with factors such as "reducing the importance of parents to the religious education and upbringing of children", "education and studying in non-government schools", "tendency to virtual spaces and media of Western", "friendship with people who have a new attitude towards religion" and "keeping a distance from clerics as the official guardians of religion" were considered as background conditions that provide the basis for the secularization of people of this class. Three abovementioned conditions (causal, interventional, and contextual) have simultaneously, and in a physical connection with each other, causing the emergence of the central phenomenon, i.e., the secularization of the religious activism of the new middle class. The strategies adopted by the religious activists of this class in the face of secularization were identified in the form of five types of religiosity - "rational religiosity", "modern religiosity", "ethical religiosity", "selective religiosity", and "secular religiosity". It is evident that the mentioned strategies have consequences for the religious people of this class, which include "reducing the role of religion in everyday life", "worldly attitude towards religion", "self-diagnosis in religious

affairs", "religious tolerance", "desanctification", and "tendency towards new spiritualities".

4. Conclusion

The result shows that the new middle class gives importance to individual identity and independence in the matter of religiosity and the spiritual essence of religiosity. They measure religiosity with the yardstick of universal human ethics and human rights. They do not consider religiosity in the sense of submission to traditional institutions and official guardians of religion. They have a different knowledge and attitude about referring to the teachings of the clergy in political and social issues. In other words, although the new middle class does not have a purely religious and ritualistic collective mentality in its old and traditional sense and in a first way in its official ideological sense, and it reproduces the newly emerging patterns of religiosity, still traditional religious elements are part of the collective mentality of this class.

5. Funding

There is no funding support.

6. Authors' contribution

Babaei, Zahedi Mazandarani, and Maleki contributed to the idea and design of the study. Babaei was responsible for collecting the data and writing the manuscript draft. Babaei, Zahedi Mazandarani, and Maleki participated in data analysis and interpretation. Zahedi Mazandarani critically revised the article.

7. Conflict of interest

The authors declared no conflict of interest.

علمی پژوهشی

مطالعه کیفی دینداری طبقه متوسط جدید به شیوه نظریه داده بنیاد

امید بابائی*^۱ ID، محمد جواد زاهدی مازندرانی^۲ ID، امیر ملکی^۳ ID

^۱ مربی جامعه‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران، omidbabaei@pnu.ac.ir
^۲ استاد جامعه‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران، m_zahedi@pnu.ac.ir
^۳ دانشیار جامعه‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران، a_maleki@pnu.ac.ir

 10.22080/SSI.2023.25224.2094

چکیده

اهداف: وظیفه جامعه‌شناسی دین، شناخت صورت‌های گوناگون بهره‌گیری از دین است که افراد به کار می‌گیرند. بنابراین، دینداری همان بهره و کاربرد دین در چارچوب زندگی روزمره افراد است که به فراخور موقعیت اقتصادی و اجتماعی آنان شکل‌های متنوعی پیدا کرده است. هدف پژوهش حاضر، بررسی وضعیت دینداری طبقه متوسط جدید است. روش مطالعه: این پژوهش با رویکرد کیفی و با روش نظریه داده بنیاد انجام گرفته است. مشارکت‌کنندگان در این پژوهش دینداران طبقه متوسط جدید در شهرکرد هستند که از طریق نمونه‌گیری هدفمند از نوع ملاک‌محور انتخاب شده‌اند. داده‌ها از طریق مصاحبه نیمه ساخت‌یافته با شانزده نفر از افراد این طبقه جمع‌آوری شده است. به‌منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش کدگذاری باز، محوری و انتخابی و برای تأمین روایی و پایایی از معیارهای گویا و لینکلن استفاده شده است. یافته‌ها: یافته‌های تحقیق بیانگر نوزده مقوله منتخب است که در قالب یک مدل پارادایمی با مقوله محوری (عرفی شدن کنشگری دینی طبقه متوسط جدید)، شرایط علی (نوگرایی، عقل‌گرایی، علم‌گرایی، فردگرایی و مادی‌گرایی)، شرایط زمینه‌ای (جامعه‌پذیری دینی غیرالزام‌آور)، شرایط مداخله‌ای (پایگاه اقتصادی - اجتماعی بالا)، راهبردها (دینداری عقلانی، دینداری توگرا، دینداری اخلاق‌گرا، دینداری گزینشی و دینداری سکولار)، و پیامدها (کاهش نقش دین در زندگی روزمره، نگرش این‌جهانی به دین، خودتشخیصی در امور دینی، مدارای دینی، تقدس‌زدایی و گرایش به معنویت‌های جدید) سازمان یافته است. نتیجه‌گیری: نتایج بیانگر آن است که گرچه دینداری طبقه متوسط جدید از شکل سنتی آن فاصله و شکل‌های متفاوتی را به خود گرفته، اما عناصر دینی هنوز از ذهنیت جمعی این طبقه رخت برنسته و با آن هم‌نشین و همراه است.

تاریخ دریافت:

۶ فروردین ۱۴۰۲

تاریخ پذیرش:

۱ شهریور ۱۴۰۲

تاریخ انتشار:

۲۸ شهریور ۱۴۰۲

کلیدواژه‌ها:

دینداری، طبقه متوسط جدید، نظریه داده بنیاد، عرفی شدن.

* نویسنده مسئول: امید بابائی

آدرس: مربی جامعه‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. ایمیل: omidbabaei@pnu.ac.ir

۱ مقدمه و بیان مسأله

خشک‌اندیشی دینی یا تقلید کورکورانه تاریخ گذشته آزادند (بیل، ۱۹۷۲: ۶۱).

احمد اشرف نیز در رساله دکتری خود «امپریالیزم، طبقه و نوسازی از بالا»، طبقه متوسط در ایران عصر پهلوی را به دو دسته تقسیم می‌کند: «طبقه متوسط جدید» که شامل بوروکرات‌های تحصیل کرده، حرفه‌مندان آزاد و روشنفکران است و «طبقه متوسط سنتی» که شامل قشرهای مذهبی سنتی و بازاریان (تجار، پیشه‌وران و کسبه) می‌شود. وی، طبقه متوسط جدید در ایران را دارای این ویژگی‌ها می‌داند: ۱. دارای تحصیلات بوده و برای امرارمعاش بر دانش، حرفه و مهارت خود تکیه دارند. ۲. از طریق دولت به استخدام درآمده‌اند یا به نحوی به تشکیلات اداری دولتی وابسته‌اند. ۳. حامل اصلی افکار، شیوه‌های اندیشه و رفتار غربی‌اند و در نوسازی جامعه که در آن غربی شدن نیز مستتر است، نقش دارند. ۴. به شیوه‌های سنتی زندگی، برداشت‌های سنتی و قدرت‌های سیاسی و مناسبات اجتماعی به دیده تردید می‌نگرند و ۵. به دنبال سازش خود با وضعیت جدید هستند و به همین لحاظ به تشکیلات پاتریمونالی کمک می‌رسانند (اشرف، ۲۰۲۱-۱۹۷۱: ۲۹۵).

حسین ادیبی، «طبقه متوسط جدید» را به‌عنوان مفهومی برای مطالعه گروه‌های نوین اجتماعی یعنی کارمندان، صاحبان مشاغل جدید، تحصیل‌کردگان و حقوق‌بگیران می‌داند و خصوصیات این طبقه را بدین گونه برمی‌شمارد: ۱. پیدایش این طبقه در ارتباط با غرب و دگرگونی در طبقات سنتی است. ۲. توسعه آموزش و تکنولوژی باعث گسترش این طبقه شده. ۳. از گروه‌های نامتجانسی برخوردارند. ۴. تحصیلات عالی دارند و به قدرت‌های سیاسی بی‌اعتمادند و ۵. اعتقادات دینی جزئی ندارند (ادیبی، ۱۳۵۸: ۱۳).

«اصطلاح طبقه متوسط^۱ را اولین بار توماس گیسبورن^۲ در سال ۱۷۸۵ به کار برد. منظور وی از این اصطلاح، طبقه دارای دارایی و نیز کارآفرینانی بودند که مابین ملاکان و کشاورزان و کارگران شهری قرار داشتند. استفاده از این کلمه در سده نوزدهم نیز رایج بود ولی در قرن بیستم، رفته‌رفته بخشی از این اصطلاح با عنوان طبقه متوسط جدید^۳، متوجه مشاغل یقه سپید گردید که از حرفه‌هایی مانند پزشکان، حسابداران، وکیلان، استادان دانشگاه و غیره شروع می‌شد و تا کسانی که به کارهای معمولی‌تر و با مهارت کمتری اشتغال داشتند، نظیر کارمندان جزء دفتری ادامه می‌یافت «(گراسکی^۴، ۱۹۹۳: ۳۸۱، به نقل از ابراهیمی، ۱۳۷۶).

جیمز بیل^۵ در کتاب «سیاست در ایران: گروه‌ها، طبقات و نوسازی»، طبقه متوسط در ایران را به دو دسته «طبقه متوسط قدیم (سنتی)»^۶ و «طبقه متوسط جدید» تقسیم می‌کند. وی طبقه متوسط سنتی را شامل دیوان‌سالاران، روحانیون و بوروژوا می‌داند و طبقه متوسط جدید که معتقد است از عصر پهلوی به وجود آمده را شامل حقوق‌بگیران، دیوان‌سالاران نوظهور، مدیران، متخصصان، روشنفکران و دانشجویان می‌داند. بیل، طبقه متوسط جدید در ایران را دارای پنج ویژگی اساسی می‌داند: ۱. اعضای بخش رو به رشد این طبقه از پذیرش مناسبات قدرت سنتی که جامعه ایران را زیر سلطه دارد، روی می‌گرداند، ۲. اعضا «اینتلیجنتسیا»^۷ دارای تحصیلات عالی بوده و یا در مراحل کسب آن هستند، ۳. قدرت اعضا این طبقه اصولاً از مهارت و فنونی ناشی می‌شود که در نتیجه تحصیلات رسمی کسب کرده‌اند، ۴. اعضا این طبقه در سطوح مختلف با افکار و فلسفه غربی آشنا هستند، و ۵. اعضا این طبقه از هرگونه تعصب و

Bill James^۵
Old Middle Class^۶
Intelligentsia^۷
Ashraf^۸

Middle Class^۱
Thomas Gisborne^۲
New Middle Class^۳
Grusky^۴

آنجا که برخی نظریه‌پردازان غربی معتقدند با افزایش جمعیت طبقه متوسط جدید که کمتر در بند سنن و آیین‌های دینی است، از سطح افراطی‌گری و بنیادگرایی در جهان کاسته خواهد شد و تنش‌ها و درگیری‌های اجتماعی، اگر نه سیاسی کاهش خواهد یافت (ایران‌اکنونمیست، بورژوازی بالنده و بازارهای نوظهور، ۱۳۸۷، به نقل از یامین پور، ۱۳۹۰: ۴).

منظور از دینداری در این پژوهش، «التزام فرد به دین مورد قبول خویش [در اینجا اسلام] است به نحوی که این التزام در مجموعه‌ای از اعتقادات، احساسات و اعمال فردی و جمعی که حول خداوند (امر قدسی) و رابطه ایمانی با او دور می‌زند، سامان می‌پذیرد» (طالبان، ۱۳۸۰: ۱۰). رفتارهای دینی افراد متعلق به «طبقه متوسط» در شهرکرد در دو بخش کلی قابل مشاهده است: بخش اول، «طبقه متوسط سنتی» که جمعیت کثیری از طبقه متوسط در این شهر را تشکیل می‌دهد و سعی دارد براساس آنچه مورد تأیید «مراجع رسمی دین» است رفتار کند و بخش دوم، «طبقه متوسط جدید» که منطبق «خود» را در انجام رفتارهای دینی حاکم می‌داند و توجه کمتری به فتوای مراجع رسمی دین دارد. گرچه در این شهر، طبقه متوسط جدید نسبت به طبقه متوسط سنتی، نسبت کمتری از جمعیت طبقه متوسط را به خود اختصاص می‌دهد اما این «خود مرجعی» می‌تواند زمینه پیدایش گرایش‌های شبه-دینی مانند «معنویت‌گرایی»^۴ و یا تمایل به فرقه‌های انشعابی از دین مثل صوفیگری را فراهم کند که رواج چنین فرقه‌هایی با گرایش‌های بعضاً ضدانسجامی-شان می‌تواند به همبستگی اجتماعی جامعه آسیب برساند. از سوی دیگر، با گسترش روزافزون فاصله میان طبقه متوسط جدید با الگوهای سنتی دین، روایت‌ها و شکل‌های تازه‌ای از دینداری دنبال و ترویج می‌شود که از بسیاری جهات با نوع سنتی دینداری و عقاید و تفاسیر متولیان و نهادهای رسمی دین تفاوت دارد (بابایی و همکاران، ۱۴۰۱). این

حسین بحرانی نیز طبقه متوسط در ایران [طی سال‌های ۱۳۲۰ تا ۱۳۸۰] را به دو دسته «طبقه متوسط سنتی» و «طبقه متوسط جدید» تقسیم می‌کند: طبقه متوسط سنتی شامل بازاریان، کاسبان، پیشه‌وران و روحانیون است و طبقه متوسط جدید شامل طیف گسترده‌ای از انواع مشاغل از بالاترین مشاغل شامل پزشکان، وکیلان، دانشمندان بلندپایه، مهندسان و معماران، تا مشاغل سطح میانی مانند آموزگاران، دبیران، کارمندان و پرستاران می‌شود (بحرانی، ۱۳۸۹: ۳۳۸).

بنابراین طبقه متوسط جدید صرفاً با ملاک دارایی و ثروت سنجیده نمی‌شود، بلکه علاوه بر جایگاه و موقعیت اقتصادی مشابه که زمینه شکل‌گیری طبقه متوسط جدید را رقم می‌زند، به اجمال می‌توان حرفه‌ای^۱، بوروکرات^۲، تحصیل‌کرده و روشنفکر^۳ بودن را از مهم‌ترین ویژگی‌های این طبقه ارزیابی کرد (توسلی و انصاری، ۱۳۷۹: ۱۵۹). در این پژوهش، مراد از طبقه متوسط جدید، قشرهایی نظیر مدیران، کارمندان عالی‌رتبه اداری، استادان دانشگاه، هنرمندان، نویسندگان، وکلا، حقوق‌دانان، پزشکان، مهندسان و... هستند که تحصیلات دانشگاهی، حقوق و درآمد متوسط و متعارف (دست‌کم بالاتر از میانگین حداقل هزینه‌های خانوار)، اشتغال در مشاغل جدید که ناشی از تحولات اقتصادی اجتماعی جامعه ایران است (بیشتر مشاغل غیریدی که نیاز به تملک نسبی بر دانش، مهارت و تخصص دارد) و قدرت اداری و سیاسی از شاخص‌های عمده آن‌هاست.

یکی از موضوعاتی که در دهه‌های اخیر ذهن برخی محققان اجتماعی را به خود مشغول کرده است، وضعیت دینداری طبقه متوسط جدید است (فراستخواه، ۱۳۸۶؛ فراستخواه، ۱۳۸۹؛ بابایی و همکاران، ۱۴۰۱). نرمش و کاهش تعصب دینی این طبقه، گاهی به نوعی تفریط در دینداری یا به اصطلاح تساهل و تسامح در دین می‌انجامد تا

^۳ Intellectual
^۴ Spiritualism

^۱ Professional
^۲ Bureaucrat

ماه محرم سال ۱۳۸۶ پرداخته است. استقرای واقعیت و کنکاش در آن از خلال روش تحقیق کیفی و با تکنیک مشاهده مشارکتی و مصاحبه با ۳۷ نفر از جوانان شرکت‌کننده در مراسم، محقق را به شناسایی دینداری «پسامدرن بریکولاژ» در مورد آنها رسانده است. محقق معتقد است که دینداری جوانان شهر تهران، نوعی دینداری پسامدرن است که از کنار هم قرار گرفتن عناصر سنتی و مدرن و به وجود آوردن فضای چندتکه‌ای (ترکیبی و کلاژگون) و خاکستری که نه می‌توان گفت یکسره مدرن است و نه یکسره سنتی، شکل گرفته است.

کلاهی (۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان «دینداری و جهانی شدن»، برای درک دینداری افراد مورد مطالعه (شیعیان دارای تحصیلات دانشگاهی با سن ۲۵ تا ۳۵ سال)، به روش کیفی و طی مصاحبه‌های عمیق با بیست نفر از آنها با معیار «ارتباط دین با اهداف کلی زندگی و با روش‌های انتخاب‌شده برای رسیدن به آن اهداف»، چهار نوع دینداری را از یکدیگر متمایز می‌کند: «دینداری روش‌مدار»، «دینداری هدف‌مدار»، «دینداری اخلاق‌مدار» و «دینداری عرف‌مدار».

حسن‌پور و معمار (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان «مطالعه وضعیت دین‌ورزی جوانان با تأکید بر دینداری خودمرجع» با پذیرفتن این پیش‌فرض که دینداری به‌مثابه امری متنوع و متلون، خارج از دوگانه دیندار یا بی‌دین بودن افراد است، به شناسایی و تفسیر نوع خاصی از دینداری در بین جوانان می‌پردازند. بدین منظور، در چارچوب روش کیفی و مصاحبه با هجده نفر از جوانان شهر اصفهان، به این نتیجه رسیده‌اند که با تأکید بر معیار «خودتشخیصی» فرد دیندار، می‌توان به نوع خاص از دینداری، یعنی «دینداری خودمرجع» اشاره کرد. دینداری جوانان در این سنخ، بدل به امری شخصی، غیرالزام‌آور، خصوصی، سلیقه‌ای، گزینشی، مبتنی بر تعقل، خرد فردی و همراه با نپذیرفتن دگرسالاری نهادهای دینی شده و به سمت امری اقتضایی و لذت‌گرایانه سیر می‌کند.

شواهد، بیانگر نشانه‌های چندان مطلوبی نیست، چراکه ممکن است دین را به‌جای اینکه ملاط اجتماعی انسجام‌بخش باشد به یکی از عوامل تعارض و تنش تبدیل کند، به‌ویژه اینکه طبقه متوسط جدید نقش بسیار مهم و مؤثری در امور اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی کشور ایفا می‌کند. بر این اساس، پرسش بنیادین این پژوهش آن است که وضعیت دینداری طبقه متوسط جدید در شهرکرد چگونه است؟ چه شرایط و بستری بر دینداری این طبقه تأثیرگذار است؟ دینداران این طبقه چه راهبردهایی را در حوزه دینداری خود اتخاذ می‌کنند؟ و این راهبردها چه پیامدهایی را برای آنها در بر دارد؟ با چنین رویکردی، هدف اصلی این پژوهش بررسی وضعیت دینداری طبقه متوسط جدید در شهرکرد است با علم بر اینکه این مطالعه نمی‌تواند امری تعمیم‌پذیر و جهان‌شمول باشد بلکه صرفاً تحلیلی متناسب و خاص این فرهنگ است.

۲ پیشینه پژوهش

۲/۱ پیشینه پژوهش داخلی

غلامی‌زاده بهبهانی (۱۳۸۵) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «دینداری موازی: مطالعه دلایل جامعه‌شناسانه پیدایش آن» به روش کیفی در پی آن است تا «کلاس‌های ان‌ال‌پی و موفقیت» را تحت یک جنبش جدید دینی، به‌عنوان «دینداری موازی» تلقی نماید. وی در مصاحبه عمیق با بیست نفر از جوانان شرکت‌کننده در این کلاس‌ها در شهر تهران، ضمن بیان علل اصلی گرایش افراد به این کلاس‌ها (مسائل روان‌شناسانه، پاسخی به مسأله معنا، پاسخی به مسأله اخلاق و دلایل آموزشی)، چهارگونه دینداری را نیز متمایز می‌کند: ۱- مؤمنین بی‌عمل، ۲- هم‌نواهای فصلی یا سلیقه‌ای، ۳- کسانی که دین را به‌مثابه اخلاق می‌پندارند و ۴- افراد بیگانه با دین.

فراستخواه (۱۳۸۶) در پژوهشی با عنوان «نمایی از دین‌ورزیدن طبقه متوسط جدید شهری» با یک مطالعه موردی به تحقیق در مورد نوع دینداری جوانان مناطق مرکز، غرب و شمال شهر تهران در ایام

بابائی، زاهدی مازندرانی، ملکی و خطیبی (۱۴۰۱) در پژوهشی با عنوان «سنخ‌شناسی دینداری قشرها و طبقات اجتماعی در شهرکرد» به روش کیفی و با مصاحبه نیمه‌ساخت‌یافته با ۵۷ نفر از قشرهای مختلف مردم به این نتیجه رسیدند که نوعی تمایز در نگرش نسبت به مبانی باور دینی، عواطف و احساسات دینی و همچنین رفتارها و کنش‌های دینی قشرها و طبقات اجتماعی سه‌گانه وجود دارد؛ به‌نحوی که می‌توان از سه سنخ آرمانی دینداری با ویژگی‌ها و مختصات معین دینی سخن به میان آورد: سنخ آرمانی دینداری قشرها و طبقات اجتماعی پایین که شامل انواع دینداری «مناسکی»، «عاطفی»، «توسلی»، «تکلیفی»، «تقلیدی»، «موروثی»، «تقدیرگرا» و «عامیانه» است؛ سنخ آرمانی دینداری قشرها و طبقات اجتماعی متوسط که شامل انواع دینداری «عقلانی»، «نوگرا»، «متعادل»، «رسمی» و «شریعت‌مدارانه» است؛ و سنخ آرمانی دینداری قشرها و طبقات اجتماعی بالا که شامل انواع دینداری «باورگرا»، «اخلاق‌گرا»، «سلیقه‌ای» و «خصوصی» است.

مرور تحقیقات داخلی بیانگر آن است که تقریباً همه آنها به‌جز پژوهش بابائی و همکاران (۱۴۰۱) مطالعه خود را بر جامعه جوانان متمرکز کرده‌اند و سایر اقشار و طبقات جامعه را نادیده گرفته‌اند. رجوع مکرر به‌صورت خودآگاه یا ناخودآگاه به افراد جوان جامعه و عدم توجه به دیگر گروه‌ها، اقشار و طبقات، نوعی تقلیل‌گرایی است. بر این اساس پرداختن به دینداری طبقه متوسط جدید با روش نظریه داده بنیاد که به دنبال یک نظریه در حوزه دینداری این طبقه است از وجوه تمایز این پژوهش در مقایسه با سایر پژوهش‌های صورت گرفته در این حوزه است.

۲،۲ پیشینه پژوهش خارجی

رابرت لیند و هلن لیند^۱ (۱۹۲۹) پژوهشی را با رویکرد قشربندی اجتماعی در مورد بازتاب قدرت اقتصادی

امیری و اصغرپور ماسوله (۱۳۹۵) در پژوهشی با عنوان «ظهور دینداری گزینشی در میان دختران جوان شهر مشهد» در پی فهم نوع دینداری مرتبط با سبک زندگی جوانان می‌باشند. آنها با استفاده از روش کیفی و رویکرد نظریه داده بنیاد و مصاحبه عمیق با هفت نفر از جوانان دختر شهر مشهد، ضمن دست یافتن به پنج مقوله عمده: «مدارا، سلیقه فردی، استفاده ابزاری از دین، دوگانگی هویتی و سنت ستیزی»، مقوله هسته‌ای پژوهش خود را «دینداری گزینشی» نامیده‌اند که پیامدهایی چون «محوری شدن سلیقه فردی در دینداری» و «از بین رفتن نقش اجتماعی و متحد کننده دین» را در بر دارد. به تعبیر آنها، دینداری گزینشی به این معناست که افراد در موقعیت‌های متفاوت و با توجه به شرایط موجود، از قسمتی از دین که با آن موافق هستند، پیروی کنند و بخش‌هایی از دین را که به اصطلاح مانع رسیدن آنها به منافعشان می‌شود را کنار می‌گذارند.

تصدی کاری، محدثی و معدنی (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان «سنخ‌شناسی دینداری در میان جوانان شهر رشت» با رویکرد کیفی و با روش تحلیل روایت به سنخ‌شناسی دینداری در میان شانزده نفر از جوانان شهر رشت می‌پردازند. مهم‌ترین نتایج این پژوهش عبارت‌اند از: ۱- تمام مصاحبه‌شونده‌ها از فرهنگ دینی خانوادگی فاصله گرفته‌اند و از دینداری خانواده خاستگاهی به نحو قابل توجهی دور شده‌اند، ۲- آنها از الگوی دینداری رسمی که شریعت‌مدارانه و همچنین الگوی دینداری حوزوی که فقه‌مدارانه است، نه تنها به نحو اساسی فاصله دارند بلکه منتقد آن نیز هستند، ۳- الگوی مسلط دینداری در بین آنها، دینداری عاطفی است، ۴- تأثیرگذاری تجربه‌های زیسته و نظام‌های شناختی در دسترس آنان در شکل‌گیری مسیر حرکت دینداری‌شان مشهود است.

^۱ Robert Lind and Helen Lind

کمتری خود را به طبقه بالا یا متوسط متعلق می‌دانند تا پروتستان‌ها و یهودی‌ها.

مک‌کینون^۵ (۲۰۱۷) در مقاله‌ای با عنوان «دین و طبقه اجتماعی: نظریه و روش بعد از بوردیو» دو رویکرد نظری متفاوت اما به هم پیوسته در مورد طبقه اجتماعی و دین مسیحیت بیان می‌کند. اول آنکه، مدلی را از کتاب تمایز بوردیو اقتباس می‌کند و دوم آنکه با تمرکز بر تغییر سرمایه بین میدان‌های مختلف، به سمت میدان‌های دینی نزدیک می‌شود. وی بیان می‌کند این امر پتانسیلی برای ارائه بینش‌های مهم فراهم می‌کند: اول اینکه، وابستگی گروه‌های دینی مختلف را با موقعیت طبقاتی آنها شناسایی می‌کند و دیگر آنکه، عملکرد درونی جوامع دینی را توضیح می‌دهد.

مرور تحقیقات خارجی نیز بیانگر این امر هستند که اولاً، طبقه اجتماعی یک عامل تعیین‌کننده در دینداری افراد است؛ ثانیاً، افراد با طبقه اجتماعی مشخص به فرقه دینی معینی گرایش دارند و ثالثاً، معابد و کلیساها، پذیرای طبقات اجتماعی مشخصی هستند به نحوی که هر کلیسا، صبغه طبقاتی خاصی دارد و سعی می‌کند تا از گروه اجتماعی معینی عضوگیری کند.

۳ حساسیت نظری

«مسیر کار در نظریه داده بنیاد بیش‌تر منبعت از داده است تا منبعت از نظریه. به جای اینکه از نظریه خاصی آغاز کنیم، تکیه‌گاه ما در اینجا داده‌های متعلق به یک موقعیت خاص است. با این حال، قرار نیست که محقق نظریه داده بنیاد از نظریه، پاک بی‌خبر باشد، متون و منابع را مرور نکند، پس‌زمینه نظری موضوع پژوهش خود را نداند و یک‌راست به سراغ داده‌ها برود؛ در این صورت چه تفاوتی خواهد داشت با دیگر مردمان غیرحرفه‌ای که از آن داده‌ها کم‌وبیش خبر دارند اما داده‌ها را چندان

بر روی نهادهای اجتماعی، تربیتی و دینی در یک شهر کوچک آمریکایی به نام مونسی، واقع در ایالت ایندیانا، در سال ۱۹۲۳ آغاز کردند و نتایج کار خود را در کتاب «میدل تاون»^۱: مطالعه‌ای در فرهنگ آمریکای مدرن» در سال ۱۹۲۹ منتشر کردند. آنها بیان نمودند که میدل تاون شامل ۴۲ کلیساست که ۲۸ فرقه دینی مختلف را نمایندگی می‌کند. در این شهر، فرقه دینی شخص بیانگر طبقه اجتماعی اوست و کلیسای متدیست بالاترین پرستیژ اجتماعی را دارد (برای مطالعه بیشتر نگاه کنید به فصل پنجم کتاب میدل تاون، ۱۹۲۹).

لیستون پوپ^۲ (۱۹۴۲) در اثر مشهورش «کارگران نساجی و واعظان» خاطرنشان می‌کند که در گاستون سیتی در کارولینای شمالی ۹۲ درصد کلیساهای بنیادگرا، انجمن‌هایی دارند که عمدتاً از کارگران کارخانه‌ها تشکیل شده‌اند، درحالی‌که در نصف بقیه کلیساها، اعضای انجمن‌ها را مزرعه‌داران و ساکنان محله‌های اعیانی شهر تشکیل می‌دادند. لیستون پوپ همچنین در مقاله «دین و ساختار طبقاتی» بیان می‌کند: هر کلیسای پروتستان، صبغه طبقاتی خاصی دارد و سعی می‌کند از گروه اجتماعی معینی عضوگیری کند (تامین^۳، ۱۳۸۱: ۱۲۱).

وندل بل و ماریان تی. فورس^۴ (۱۹۵۷) در پژوهشی با عنوان «علائق دینی، خانواده و ساختار طبقاتی» با هدف کشف روابطی میان علایق دینی از یک طرف و مشخصات خانوادگی و موقعیت شخص در ساختار طبقاتی از طرف دیگر، تحقیقی را در منطقه سان فرانسیسکو اجرا کردند. برخی از نتایج مهم تحقیق آنها عبارتند از: ۱- درصد جمعیت کاتولیک در یک محله با سطح اقتصادی آن محله همبستگی منفی دارد. ۲- نسبت یهودی‌ها در محله‌های اعیانی شهرها به مراتب بیشتر از نسبتی است که از تعداد کل آنها می‌توان انتظار داشت. ۳- با مشخصات اقتصادی و خانوادگی برابر، کاتولیک‌های

Wendell Bell and Marian T. Force^۴
Mckinnon^۵

Middletown^۱
Liston Pope^۲
Tumin^۳

گرایش دارند. طبقات جنگجو و نجیب‌زاده به اندیشه‌های دینی از نوع اخلاقی چندان علاقه‌مند نیستند و احساس دینی خودجوشی ندارند. آن‌ها فرمان‌بری از خدایان را چندان مایه فخر نمی‌دانند و تعلق دینی‌شان محدود به دفع شر و شکست نظامی و جلب نوعی پشتیبانی الهی در صحنه‌های نبرد و تضمین ورود رزمندگان به بهشت در هنگام مرگ است. دیوان‌سالاران و مأموران حکومتی چندان گرایشی به دین ندارند؛ آن‌ها بیشتر به حفظ نظم، انضباط و امنیت توجه دارند و دین را وسیله سودمندی برای دستیابی به این هدف‌ها می‌انگارند. بازرگانان ثروتمند و سرمایه‌داران نیز اعتقاد دینی شدید یا علاقه به رستگاری اخلاقی دینی را چندان از خود نشان نمی‌دهند؛ علاقه‌مندی آن‌ها به چیزهای دنیوی، از تعلق آن‌ها به قضایای آن‌جهانی، روحانی و اخلاقی جلوگیری می‌کند. قشر روشنفکران از زمینه‌های اجتماعی متفاوتی بر می‌خیزند و معمولاً یا از طبقات ممتاز و یا از طبقه متوسط سرچشمه می‌گیرند؛ و به همین ترتیب، سهم آن‌ها در اندیشه‌های دینی متفاوت است (همان: ۲۳۸-۲۴۰).

مفهوم دیگری که وبر در این راستا مطرح می‌کند، مفهوم «عقلانیت»^۶ است. از نظر وبر، عقلانیت در قلمرو دین به معنای حذف جنبه‌های جادویی و رفع تناقض‌ها و ابهام‌ها در راه‌حل‌های مسأله رستگاری است. از نظر او فرایند عقلانیت می‌تواند جهات گوناگونی در پیش بگیرد. این جهت‌ها، تا اندازه‌ای بستگی به جایگاهی دارد که قشر حامل افکار دینی در جامعه به خود اختصاص می‌دهد. مثلاً وی در کتاب «روان‌شناسی اجتماعی ادیان جهانی» بیان می‌کند که قشر مذهبی روشنفکران، گرایش به سمت تصویری از جهان دارند که تحت تسلط قواعد شخصی است؛ در این موقعیت، رستگاری قضیه‌ای ذاتاً فردی است و تنها از راه ادراک صرفاً معرفتی جهان و معنایش قابل حصول است (همان: ۲۴۵).

نمی‌توانند به سخن دریاورند « (فراستخواه، ۱۴۰۰: ۱۲۰-۱۲۷). در ادامه با توجه به اینکه هیچ‌گونه نظریه‌ای در مورد دینداری طبقه متوسط جدید وجود ندارد، جهت ایجاد «حساسیت نظری»^۱ به نظریه‌هایی می‌پردازیم که در مورد طبقه اجتماعی و دین بحث کرده‌اند: «ماکس وبر»^۲ از مهم‌ترین جامعه‌شناسانی است که در باب مذهب قشرها و طبقات اجتماعی بحث کرده و در این راستا از مفهوم بنیادین «نیازهای دینی»^۳ صحبت می‌کند (صدری، ۱۳۹۰: ۶۹). وبر در چندین مورد به شکل‌های گوناگون انطباق دین با نیازهای دینی قشرها و طبقات گوناگون اشاره می‌کند. مثلاً وی از دو شکل تطبیق دین با نیاز توده‌ها صحبت می‌کند؛ یکی تغییر شکل دین به نوعی سحر و جادو و دیگری تغییر شکل آن به نوعی دین منجیانه. همچنین وی بیان می‌کند که نیاز طبقات متوسط و پایین بورژوازی به زندگی خانوادگی و آرامش‌جویانه، دین آن‌ها را به شکل افسانه‌ای احساساتی بیان می‌کند که گرایش به دنیای درون و اعتلای معنوی دارد. او همچنین معتقد است که نیاز قشرهای ممتاز و بالای جامعه، مانند جنگجویان، دیوان‌سالاران و ثروتمندان به رستگاری بسیار ضعیف است و آن‌ها این نیاز را چندان احساس نمی‌کنند و آنچه آن‌ها از دین می‌خواهند، تضمین روان‌شناختی مشروعیت است (وبر، ۱۳۹۷: ۲۱۴-۲۱۶).

از دید وبر گروه‌های گوناگون و قشرهای مختلف اجتماعی، دیدگاه‌ها و احساسات دینی کم‌وبیش متفاوتی دارند، زیرا مسائل متفاوتی را تجربه می‌کنند که تفاوت‌های میان چشمداشت‌ها و واقعیت‌های تجربی به صورت‌های گوناگون آن‌ها را به وجود می‌آورند (همیلتون، ۱۳۸۷: ۲۳۶)؛ بر این اساس وی از سنخ آرمانی مذهب قشرها و طبقات اجتماعی گوناگون سخن می‌گوید و معتقد است که: **دهقانان** مانند اعضای جوامع ابتدایی به جادو بیشتر از دین

^۴ Sadri
^۵ Hamilton
^۶ Rationality

^۱ Theoretical Sensitivity
^۲ Max Weber
^۳ Religious Needs

طول زندگی بر فرد وارد می‌شود و بحث از جامعه-پذیری دینی بحث درباره این مسأله است که «افراد چگونه دین‌دار می‌شوند» (فینی^۸، ۱۳۸۰: ۲۵۳). «هیمل‌فارب»^۹ در زمینه فرایند جامعه‌پذیری دینی در میان گروه‌های مذهبی در آمریکا نشان داد که چهار عنصر اصلی فرایند جامعه‌پذیری دینی عبارت‌اند از: خانواده، آموزش دینی در مدرسه، تجربیات دوره کودکی و تجربیات دوره بزرگسالی (هیمل-فارب، ۲۰۰۵). «هرویولژ»^{۱۰} نیز در این زمینه از «انتقال و شکل‌گیری هویت‌های اجتماعی - دینی» در جامعه جدید سخن می‌گوید و بر این نکته تأکید دارد که جامعه‌پذیری دینی در جامعه مدرن به امری پیچیده و دشوار بدل شده است. وی جامعه‌پذیری در جامعه سنتی را با جامعه‌پذیری در جامعه مدرن مقایسه می‌کند و نتیجه می‌گیرد که در جامعه مدرن به دلیل تفکیک نهادی و قلمروهای متفاوت فعالیت اجتماعی، افراد تجربه‌های زیسته گوناگونی به دست می‌آورند و خود را در قواعد پیچیده این قلمروهای متفاوت می‌بینند و لذا دینداری متفاوتی را نیز تجربه می‌کنند. این همان وضعیتی است که هرویولژ آن را «مدرنیته دینی»^{۱۱} می‌نامد. مدرنیته دینی، به معنای مدرنیته‌ای دیگر و متفاوت نیست؛ بلکه، مدرن شدن دین و دینداری است (هرویولژ، ۱۳۸۰: ۲۸۷). «برگر»^{۱۲} نیز در این راستا معتقد است که با تقسیم کار گسترده در جوامع جدید و تخصصی شدن امور و به وجود آمدن نهادها و ساختارهای اجتماعی جدید، «زیست جهان»^{۱۳}های متعددی در جامعه شکل می‌گیرد که در پی آن مقبولیت معانی و باورهای دینی در درون آگاهی فرد مورد تردید قرار می‌گیرد. اولین پیامد این وضعیت متکثر در حوزه

«پیر بوردیو»^۱، نیز در نظریه «ذائقه فرهنگی»^۲، ارتباط بین طبقات اجتماعی و ذائقه‌های فرهنگی را در جامعه فرانسه در دهه ۱۹۶۰ بررسی می‌کند. «به تعبیر بوردیو، گروهی از افراد با پیوندهای اجتماعی نزدیک، تمایل به ایجاد یک «هویتاس»^۳ مشابه دارند که آن‌ها را از سایر گروه‌های اجتماعی متمایز می‌سازد. این هیویتاس با ایجاد یک حس تعلق طبقاتی، کنشگران را به سمت سبک زندگی و ذائقه فرهنگی متناسب با وضعیت اجتماعی‌شان سوق می‌دهد. گرچه بوردیو هرگز از جامعه‌شناسی خود برای مطالعه دین استفاده نکرد، اما ابزارهای نظری و روش‌شناختی او را می‌توان به‌طور مشابه در حوزه دین نیز به کار گرفت. بر این اساس، هنگامی که دین به یک کالای فرهنگی انتخاب شدنی تبدیل می‌شود، افراد محصولات دینی را به روشی متناسب با موقعیت اجتماعی‌شان مصرف می‌کنند. به سخن دیگر، کنشگران با موقعیت‌های اجتماعی مختلف، احتمالاً با «ذائقه‌های دینی»^۴ متفاوت پرورش می‌یابند و لذا تمایل به سبک‌های دینی مرتبط با موقعیت اجتماعی‌شان دارند. به‌عنوان مثال، کنشگران طبقه متوسط ممکن است از سبک دینی متناسب به کنشگران طبقه پایین اجتناب کنند و سبک دینی‌ای را نشان دهند که بیانگر تعلق طبقاتی متوسط آنهاست و آشکارا از سبک‌های مرتبط با طبقات پایین متفاوت است» (کرسن^۵، ۲۰۱۸).

از جمله مفاهیم نظری دیگری که به «توضیح»^۶ وضعیت دینداری طبقات اجتماعی کمک می‌کنند، مفهوم «جامعه‌پذیری»^۷ است. فرایند جامعه‌پذیری دربرگیرنده مجموعه تأثیرات متفاوتی است که در

توصیف و در نهایت اکتشاف و توضیح (exploration) امور را دارد (فراستخواه، ۱۴۰۰: ۴۱).
Socialization^۷
Finney^۸
Himmelfarb^۹
Hervieu - Leger^{۱۰}
Religious Modernity^{۱۱}
Berger^{۱۲}
life-words^{۱۳}

Pierre Bourdieu^۱
Cultural Taste^۲
Habitus^۳
Religious Tastes^۴
koehrsen^۵
^۶ تحقیق کمی در صدد تبیین (explanation) علی است، چارچوبی نظری لازم دارد تا بر مبنای آن، متغیرها را تعریف کند و مدل تحلیل داشته باشد و رابطه متغیرها را در قالب فرضیه‌های مشخص بیازماید... اما تحقیق کیفی تمنای فهم و

آن، فرد به‌طور موروثی با دین مأنوس می‌شود (میرسندسی، ۱۳۹۴: ۱۵۳). **۳- دینداری تجربیت اندیش:** این دینداری به فضایی تعلق دارد که آدمی در آن، دنیا را به نحو دیگری می‌بیند. دیندار تجربیت اندیش، بیش از آنکه جهان را به‌صورت یک جهان واقعی ببیند، آن را از جنس رؤیایها می‌بیند (سروش و دیگران، ۱۳۸۴: ۱۹۷-۱۹۸). این نوع دینداری، عشقی، کشفی، تجربی، یقینی، قلبی، وصالی، عرفانی و رازآلود است (سروش، ۱۳۷۸).

۴ روش‌شناسی

پژوهش حاضر از نظر رویکرد، جزء تحقیقات کیفی و از لحاظ روش، مبتنی بر «نظریه داده بنیاد»^۲ است. در این پژوهش از رویکرد سیستماتیک «استراس و کوربین»^۳ برای نظریه داده بنیاد استفاده شده است. در رویکرد سیستماتیک، محقق باید روش و فن مشخصی برای تحلیل داده‌ها در پیش بگیرد و کدگذاری‌های مرحله‌مندی (باز، محوری و انتخابی) را به اجرا درآورد و کار نهایی خود را در الگوی پارادایمی یکسانی ارائه کند (فراستخواه، ۱۴۰۰: ۹۹). جامعه مورد مطالعه این پژوهش، کلیه دینداران طبقه متوسط جدید در شهرکرد هستند که از طریق «نمونه‌گیری هدفمند»^۴ انتخاب و تا رسیدن به حد «اشباع نظری»^۵ ادامه یافته است. بر این اساس، با ۱۶ نفر از افرادی که اولاً، دارای ویژگی‌های متعارف طبقه متوسط جدید بوده؛ ثانیاً، مسلمان - یعنی التزام و اهتمام به دین اسلام داشته - و همچنین شیعه‌مذهب بوده و ثالثاً، تمایل به صحبت کردن در مورد باورها، احساسات و رفتارهای دینی خود داشته‌اند، مصاحبه صورت گرفته است. جهت محرمانه ماندن اطلاعات هرکدام از شرکت‌کنندگان در مراحل پژوهش و رعایت اخلاق پژوهشی از «نام مستعار» استفاده شده است. ابزار گردآوری داده‌ها، مصاحبه‌های «نیمه‌ساخت‌یافته»^۶ است و فرایند تحلیل

دین، خصوصی شدن دین است که در نتیجه آن، تعاریف دین خصلت قطعی خود را از دست می‌دهند و به موضوعاتی «انتخابی» بدل می‌شوند. با ورود عنصر «ترجیح» و «گزینش‌گری» در حوزه دین، در عرصه عمومی جامعه، تفاسیر مختلفی از دین ظهور می‌یابند و در سطح آگاهی ذهنی افراد نیز انواع سبک‌های دینداری پدید می‌آید (برگر و دیگران، ۱۳۸۱: ۸۷-۸۸).

عبدالکریم سروش نیز ذیل مبحث اصناف دینداری، سه نوع دینداری را از هم تفکیک می‌کند که با دینداری قشرها و طبقات اجتماعی بی‌ارتباط نیست: **۱- دینداری معیشت‌اندیش:** نوعی از دینداری است که در حالت‌های عامیانه، معیشت‌اندیشانه، مقلدانه و سعادت‌اندیشانه، دین را در خدمت مصالح دنیوی می‌خواهد. دینداری معیشت‌اندیش دارای دو صورت عالمانه و عامیانه است. صورت عامیانه آن، دینداری معیشت‌اندیشی است که نزد عوام وجود دارد که مقلد و عامی‌اند و دین آنها جزمی، سنتی، اسطوره‌ای، بدنی، آدابی و مناسکی است.^۱ اما دینداری معیشت‌اندیش عالمانه متعلق به کسانی است که هم به نحو عالمانه‌ای تعلیمات دین را مدنظر دارند و هم دنیا را خوب می‌شناسند (سروش و دیگران، ۱۳۸۴: ۱۳۱-۱۳۵). **۲- دینداری معرفت‌اندیش:** این نوع دینداری، محققانه است نه مقلدانه؛ در این دینداری، شک کردن، سؤال کردن، نقد کردن و فهمیدن عین عبادت است. این دینداری بالذات و بالطبع پلورالیستیک است، یعنی چندگانگی را می‌پذیرد و چندرأیی، چند نظری و چند تفسیری را با خود دارد (همان، ۱۵۴-۱۴۶). در دینداری معرفت‌اندیش، فرد دیندار با اراده و انتخاب خود در سایه مطالعه و تحقیق دین را برمی‌گزیند، که این شیوه رسیدن به دین با دینداری معیشت‌اندیش به‌خصوص وجه عامیانه آن دارای تفاوت است که در

^۱ دینداری معیشت‌اندیش عامیانه با دینداری قشر فرودست شهری نزدیکی و هم‌پوشانی بسیاری دارد (فیاض، ۱۳۸۵).

^۲ Grounded Theory

^۳ Strauss & Corbin

^۴ Proposed Sampling

^۵ Theoretical Saturation

^۶ Semi Structured

است به طوری که آنان بتوانند در مورد صحت و اطمینان‌پذیری شرح ارائه‌شده اظهار نظر کنند (کرسول^{۱۰}، ۱۳۹۴: ۲۵۵). در ارتباط با تأییدپذیری از روش «ممیزان بیرونی»^{۱۱} استفاده شده است؛ در این روش پژوهشگر به یک مشاور بیرونی اجازه داده است تا هم فرایند و هم یافته‌های پژوهش را بررسی و صحت آن‌ها را ارزیابی کند. جهت رعایت معیار چهارم یعنی انتقال‌پذیری، سعی شد تا تنوع ابعاد نمونه به لحاظ ویژگی‌های جمعیت‌شناختی نظیر سن، جنس، تحصیلات و شغل در حال تکوین در نظر گرفته شود. بر این اساس، گرچه این تحقیق ادعای تعمیم‌پذیری ندارد اما سعی شده تا معیار «اعتماد‌پذیری یا قابلیت اعتماد»^{۱۲} در تحقیقات کیفی در آن لحاظ شود.

داده‌های حاصل از متن مصاحبه‌ها نیز با توجه به اهمیت آن در رویکرد نظریه داده بنیاد، هم‌زمان با جمع‌آوری داده‌ها طی سه مرحله: الف) «کدگذاری باز»^۱ ب) «کدگذاری محوری»^۲ ج) «کدگذاری انتخابی»^۳ انجام شده است. برای تأمین روایی و قابلیت اعتبار داده‌ها نیز از روش «گوبا و لینکلن»^۴ استفاده شده است. آنها چهار معیار «باورپذیری»^۵، «اطمینان‌پذیری»^۶، «تأییدپذیری»^۷ و «انتقال-پذیری»^۸ را به منظور ارزیابی دقت علمی پژوهش برشمرده‌اند (محمدپور، ۱۳۹۷: ۴۹۶). در این پژوهش، برای افزایش باورپذیری از حضور طولانی‌مدت در میدان مطالعه و همچنین مشاهده مداوم و نزدیکی به مشارکت‌کنندگان در میدان مطالعه استفاده شده است. در ارتباط با اطمینان‌پذیری از روش «کنترل عضو»^۹ استفاده شده است؛ این فن که مهم‌ترین فن برای ایجاد اطمینان‌پذیری است، مستلزم ارائه مجدد داده‌ها، تحلیل‌ها و تفسیرها به مشارکت‌کنندگان

Confirmability^۷
Transferability^۸
Member Check^۹
Creswell^{۱۰}
External Audits^{۱۱}
Trustworthiness^{۱۲}

Open Coding^۱
Axial Coding^۲
Selective Coding^۳
Guba & Lincoln^۴
Credibility^۵
Dependability^۶

جدول ۱. ویژگی‌های توصیفی مشارکت کنندگان طبقه متوسط جدید

ردیف	نام مستعار	سن	تحصیلات	شغل
۱	علیرضا	۴۹	کارشناسی ارشد	سرهنگ ارتش
۲	مصطفی	۴۳	دکتری	مدیر عامل صنایع غذایی
۳	محسن	۵۳	کارشناسی ارشد	کارمند عالی رتبه شهرداری
۴	ناصر	۴۰	کارشناسی ارشد	تحلیل‌گر بورس
۵	عباس	۳۲	دکتری	مدیر برنامه‌ریزی و توسعه صنایع پتروشیمی
۶	هومن	۵۱	کارشناسی ارشد	کارگردان سینما
۷	وحید	۴۷	دکتری	مشاور حقوقی (وکیل)
۸	مهرداد	۳۹	کارشناسی ارشد	مهندس معمار
۹	فریبرز	۴۲	کارشناسی ارشد	برنامه‌نویس
۱۰	عطیه	۲۸	دکتری	داروساز
۱۱	سهیلا	۳۳	کارشناسی ارشد	حسابرس
۱۲	پریسا	۳۷	دکتری	متخصص اطفال
۱۳	نسرين	۴۸	دکتری	هیات علمی دانشگاه
۱۴	عاطفه	۳۵	دکتری	روانپزشک
۱۵	سمیه	۴۴	کارشناسی ارشد	خبرنگار
۱۶	فاطمه	۳۵	کارشناسی ارشد	مترجم

طبقه متوسط جدید

۵ یافته‌ها

مربوط می‌شود (استراس و کوربین، ۱۳۸۷: ۱۰۱). پدیده یا مقوله محوری این پژوهش، «**عرفی شدن کنشگری دینی طبقه متوسط جدید**» است که با منعطف شدن توجه فرد از «ماوراءالطبیعه» به سوی «این جهان» صورت می‌گیرد و به عبارتی توجه فرد به ضرورت‌های زندگی «این جهانی» و هم‌نوایی با آنها گسترش می‌یابد. طی این فرآیند، اندیشه، عواطف، تمایلات و رفتارهای دینی فرد تا حدی از تعلق و پایبندی‌های ماورای طبیعی رها می‌گردد و تأثیر عناصر و عوامل فوق‌بشری و فرا این جهانی بر جهت‌گیری، انتخاب و شیوه عمل او کاهش می‌یابد. این تغییرات که با نوعی رویگردانی از خیمه تقدس همراه است در ابعاد بینشی، نگرشی، گرایشی و رفتاری فرد محقق می‌شود. مثلاً در این راستا، کم‌توجهی دینداران طبقه متوسط جدید نسبت به باورها و اعتقادات دینی پیرامون خداوند، بهشت و جهنم، پیامبران و قیامت و یا کاهش حضور و مشارکت آنها

محققان برای دستیابی به نظریه برآمده از وضعیت دینداری طبقه متوسط جدید با ۱۶ نفر از افراد این طبقه مصاحبه و گفتگو کردند و کوشیدند تا در ساختار درونی ارزش‌ها، نگرش‌ها و تجربه‌های دینی آنها تعمق کنند. تحلیل مصاحبه‌ها و کدگذاری‌های سه‌گانه بر پدیده «عرفی شدن کنشگری دینی طبقه متوسط جدید»^۱ دلالت دارد. شرایط سه‌گانه (علی، زمینه‌ای و مداخله‌ای) مؤثر بر شکل‌گیری این پدیده و نیز راهبردهای مشارکت‌کنندگان و پیامدهای آن تحت مطالعه قرار گرفت و یافته‌های ذیل به دست آمد:

۵/۱ مقوله محوری (پدیده)

پدیده، ایده و فکر محوری، حادثه، اتفاق یا واقعه اصلی است که سلسله کنش‌ها و برهم‌کنش‌هایی برای کنترل و اداره کردن آن شکل می‌گیرد و بدان

^۱ Secularization of religious activism of the new middle class

(استراس و کوربین، ۱۳۸۷:۱۰۱). در جدول شماره ۲، عوامل و شرایط علی‌ای که در این پژوهش منجر به عرفی شدن کنشگری دینی طبقه متوسط جدید شده‌اند، بیان شده است.

در مناسک دینی (بخصوص مناسک دینی جمعی از قبیل شرکت در نماز جماعت، حضور در زیارتگاه‌ها، هیئت‌ها و مراسم عزاداری محرم)، محسوس و مشهود است.^۱

۵٫۲ شرایط علی

شرایط علی، آن دسته از حوادث یا وقایعی هستند که به وقوع یا گسترش پدیده‌ای منتهی می‌شوند

جدول ۲. عوامل و شرایط علی عرفی شدن کنشگری دینی طبقه متوسط جدید

کدگذاری انتخابی	کدگذاری محوری	کدگذاری باز
نوگرایی	نوسازی ذهنی و عینی	جایگزین کردن اندیشه‌های مدرن به جای اندیشه‌های سنتی
		باور به قدرت اندیشه انسان
		گرایش فکری و رفتاری به پدیده‌های اجتماعی نو
عقل‌گرایی	خودبسندهی عقل	نفی تقدیرگرایی و شانس
		نگرش به جهان به صورت عقلانی
		استدلال‌گرایی و آزاداندیشی
علم‌گرایی	تفکر و نگرش علمی	ابطال بسیاری از فرضیات و مدعیات مقدس موردنظر متون و متولیان دینی
		رشد جهان‌بینی علمی و گرایش به فلسفه تجربه‌گرا (پوزیتیویسم)
		تأکید بر توانایی بشر در تسخیر طبیعت و تسلط بر بلایای طبیعی
فردگرایی	تأکید بر اصالت فرد	ایمان به علم و تکنولوژی
		تقدم منافع فردی بر منافع جمعی
		ارزش قائل شدن برای استقلال، خودمختاری و خوداتکایی
مادی‌گرایی	نگرش فایده‌گرایانه	تأکید بر آزادی و حق انتخاب فردی
		تأکید بر منفعت شخصی و حداکثرسازی سود
		دارایی را معیار موفقیت و شادکامی دانستن
		گرایش به تجملات

اجتماعی از سیطره دین اشاره می‌کند. به نظر می‌رسد به دلیل عدم تجانس میان عرفی شدن فرد، جامعه و دین، نباید آنها را در مفهوم واحدی از عرفی شدن درج کرد؛ بر این اساس، عرفی شدن در این پژوهش فقط ناظر بر عرفی شدن در سطح فردی است و عرفی شدن دین و جامعه به‌رغم اهمیت جامعه‌شناختی‌شان به عنوان سطوح دیگر عرفی شدن از موضوع این بحث خارج است (نگاه کنید به بستان، ۱۳۹۷:۱۲).

^۱ جامعه‌شناسان برای «عرفی شدن» (Secularization) سه سطح خرد، میانه و کلان و به تعبیری دیگر، سه سطح «فردی»، «دینی» و «جامعه‌ای» مطرح کرده‌اند (دابلر، ۱۹۹۹ به نقل از شجاعی‌زند، ۱۳۸۱:۱۰۳). عرفی شدن در سطح فردی، به کاهش باورها، آگاهی‌ها، انگیزه‌ها و رفتارهای دینی افراد اشاره دارد؛ در سطح دینی، به دنیوی شدن آموزه‌ها و جهت‌گیری‌های نهاد دین اشاره دارد؛ و در سطح جامعه‌ای، به خارج شدن نهادهای

۵،۲،۱ نوگرایی^۱

نوگرایی، حالت یا شیوه زیستن و اندیشه مدرن در تقابل با دوران پیشامدرن است و در مفاهیمی چون برابری، آزادی، عقل‌گرایی، آزادیخواهی، فردگرایی، ایمان به ترقی و پیشرفت نامحدود بشری تجلی می‌یابد (افشارکهن، ۱۳۸۳: ۵۵).

«... به نظر من دین باید آپدیت بشه و روحانیون آن را براساس نیازهای عصر جدید تفسیر کنن؛ من نه از سنت‌ها کینه‌ای به دل دارم و نه تعصبی بر انجام آنها دارم، بلکه مخالف تقلید صرف از سنت‌ها و عادت‌های آبا و اجدادی هستم و معتقدم که در آموزه‌ها و اندیشه‌های دینی باید یک بازنگری جدید صورت بگیره...» (هومن، ۵۱، ساله، کارگردان سینما).

۵،۲،۲ عقل‌گرایی^۲

عقل‌گرایی موضعی است که در آن عقل به‌عنوان تنها منبع معتبر شناخت در نظر گرفته می‌شود و افراد تلاش می‌کنند تا حقایق اصلی هستی را از راه برهان و استدلال عقلی اثبات کنند (آدی، ۱۹۹۹: ۸۰۴).

«... امروزه آدم توی جامعه برخی رفتارها را می‌بینه که واقعاً با عقل و منطق جور در نمی‌آد؛ مثلاً ما مسلمانیم و به شفاعت ائمه و اهل‌بیت (ع) معتقدیم و بر این باوریم که اگر کسی قلباً چیزی را از ائمه بخواد آنها پیش خداوند واسطه میشن، ولی اینکه بیایی قفل و دخیل به ضریح ببندی تا حاجت برآورده بشه، این به نظرم منطقی و عقلانی نیست و بیشتر به خرافه‌پرستی شبیهه تا دینداری...» (علیرضا، ۴۹، ساله، سرهنگ ارتش).

۵،۲،۳ علم‌گرایی^۴

علم‌گرایی به معنای آن است که علم تنها راهنمای قابل‌اعتماد برای رسیدن به حقیقت است (هات، ۱۳۸۲: ۴۲).

«... دنیا به‌واسطه علم و تکنولوژی تغییرات زیادی کرده، امروزه ما می‌تونیم به‌واسطه علم، دنیا را مهار کنیم و بر آن تسلط داشته باشیم و استفاده بیشتری از آن ببریم. دیگه مثل قدیم نیست که برای رهایی از هر مشکلی تنها دست به دعا و توسل بشیم و منتظر فرجی باشیم، الان دیگه بشر راه درمان بسیاری از امراض و بیماری‌ها را پیدا کرده و می‌تونه با استفاده از دانش تخصصی خود با آنها مقابله کنه و یا حتی زمان رخداد برخی از رویدادهای طبیعی مثل سیل، طوفان و زلزله را دقیقاً پیش‌بینی کنه...» (عطیه، ۲۸، ساله، داروساز).

۵،۲،۴ فردگرایی^۶

فردگرایی، ایده‌ای است که بر اهمیت فرد و منافع فردی تأکید دارد (قادری، ۱۳۹۶).

«... من کمتر دچار شبهات دینی می‌شم چون یه قاعده کلی در رفتارم دارم و همیشه ملاک قرار می‌دم و اون اینه که انجام هر کاری که در وهله اول برای جسم و روح خودم و در وهله دوم برای جسم و روان دیگران ضرری نداشته باشه مشکلی نداره...» (محسن، ۵۳، ساله، کارمند عالی‌رتبه شهرداری). «... درسته که میگن «لا اکراه فی الدین» [در دین اجباری نیست]، ولی وقتی شما یک دین را قبول کردی باید تمام باید‌ها و نبایدهای اون را رعایت کنی و این تا حدی با آزادی و اختیار و حق انتخاب انسان منافات داره...» (فریبرز، ۴۲، ساله، برنامه‌نویس).

۵،۲،۵ مادی‌گرایی^۷

مادی‌گرایی به معنای اهمیت قائل شدن برای مادیات است؛ در بالاترین سطح از مادی‌گرایی اموال جایگاه اصلی را در زندگی پیدا می‌کند و به‌عنوان منبع رضایت از زندگی و شادکامی تلقی می‌شود (پیلچ، ۲۰۱۶: ۸).

^۵ Haight
^۶ Individualism
^۷ Materialism
^۸ Pilch

^۱ Modernism
^۲ Rationalism
^۳ Audi
^۴ Scientism

۵٫۳ شرایط زمینه‌ای

شرایط زمینه‌ای، نشانگر یک سلسله شرایط خاصی است که در آن راهبردهای (استراتژی‌های) کنش/برهمکنش برای اداره، کنترل و پاسخ به پدیده صورت می‌گیرد (استراس و کوربین، ۱۳۸۷:۱۰۲). در جدول شماره ۳، شرایط زمینه‌ای که در این پژوهش منجر به عرفی شدن کنشگری دینی طبقه متوسط جدید شده‌اند، بیان شده است.

«... خرید کردن از پاساژهای برند و براساس مد روز زندگی کردن، برای من لذت بخشه. توی شهر ما پاساژهای برند و لوکس کمتر دیده می‌شه و ما معمولاً برای خرید پوشاک و لوازم زندگی به اصفهان و تهران می‌ریم... درسته که مادیات باعث خوشبختی نمی‌شه، ولی آدم با داشتن وسایلی مثل ماشین باکیفیت و خونه خوب، انگار جایگاه اجتماعی بالاتری پیدا می‌کنه، اعتمادبه‌نفسش بیشتر می‌شه و احساس ارزشمندی و موفقیت می‌کنه...» (سهیلا، ۳۳ ساله، حسابرس).

جدول ۳. شرایط زمینه‌ای عرفی شدن کنشگری دینی طبقه متوسط جدید

کدگذاری انتخابی	کدگذاری محوری	کدگذاری باز
جامعه‌پذیری دینی غیرالزام‌آور	کاهش فشار هنجاری خانواده، مدرسه، رسانه‌ها و همسالان در حوزه دین	کاهش اهمیت والدین به آموزش و تربیت دینی فرزندان
		آموزش و تحصیل در مدارس غیردولتی
		گرایش به فضاهای مجازی و رسانه‌های غربی
		دوستی با افرادی که نگرشی نو نسبت به دین دارند
		فاصله گرفتن از روحانیون به‌عنوان متولیان رسمی دین

حجاب من گیر داده باشن و بگن این پوشش، خوبه یا بده، همیشه منو آزاد گذاشتن و می‌گفتن هر جور که خودت راحتی و عرف جامعه می‌پسندد رفتار کن...» (فاطمه، ۳۵ ساله، مترجم).

۵٫۴ شرایط میانجی (مداخله‌گر)

شرایط میانجی، شرایط ساختاری هستند که بر چگونگی راهبردهای (استراتژی‌های) کنش/برهمکنش اثر می‌گذارند و انجام آنها را تسهیل یا محدود می‌کنند. این شرایط عبارت‌اند از زمان، فضا (مکان)، فرهنگ، پایگاه اقتصادی، سطح تکنولوژی، شغل، تاریخچه و وقایع زندگی فرد (استراس و کوربین، ۱۳۸۷:۱۰۴). در جدول شماره ۴، شرایط میانجی‌ای که در این پژوهش منجر به تسهیل عرفی شدن کنشگری دینی طبقه متوسط جدید شده‌اند، بیان شده است.

۵٫۳٫۱ جامعه‌پذیری دینی غیرالزام‌آور

جامعه‌پذیری دینی فرآیندی است که افراد جامعه به‌تدریج با باورها، اعمال، وظایف، مراسم و نمادهای دینی جامعه خود آشنایی می‌یابند و با درونی کردن آنها، در هیئت افراد دین‌دار ظاهر می‌شوند (فراستخواه و دیگران، ۱۳۹۶). مراد از جامعه‌پذیری دینی غیرالزام‌آور، عدم اجبار و کاهش فشار هنجاری عوامل اجتماعی شدن از جمله خانواده، مدرسه، رسانه‌ها و گروه همسالان راجع به دینداری افراد است.

«... پدرم خودش اهل نماز و روزه و مسجد بود ولی هیچ‌وقت ما را مجبور به نماز خواندن یا مسجد رفتن نمی‌کرد و همیشه می‌گفت: بچه از رفتار والدینش خوبی را یاد می‌گیره و نیاز به امر به معروف و نهی از منکر نیست... من یاد ندارم که والدینم به

جدول ۴. شرایط مداخله‌گر عرفی شدن کنشگری دینی طبقه متوسط جدید

کدگذاری انتخابی	کدگذاری محوری	کدگذاری باز
پایگاه اقتصادی - اجتماعی بالا	منزلت شغلی	شغل قابل احترام
	تحصیلات تکمیلی	تحصیلات بالا
	رفاه نسبی	درآمد کافی
	بالای شهرنشین	زندگی در محله‌های بالا شهر

از یه طرف، برگزار کنندگان این مراسم خصوصاً مداح‌ها را می‌بینم که نگاهی تجاری به دین پیدا کردن و بینش قوی‌ای در مورد واقعه کربلا ندارند و بیشتر سعی می‌کنن با سبکهای جدید عزاداری مردم را هیجانی و احساسی کنن و از طرف دیگه، عزاداری‌ها الان بیشتر به یک کارناوال مذهبی تبدیل شده که بستری برای قدرت نمایی برخی افراد و مکانیزمی جهت جبران کمبودهای اجتماعی آنهاست....» (نسرین، ۴۸، ساله، هیات علمی دانشگاه).

۵٫۵ راهبردها

راهبردها، استراتژی‌هایی هستند که هدف آنها اداره کردن، برخورد با، به انجام رساندن و یا حساسیت نشان دادن به پدیده است (استراس و کوربین، ۱۳۸۷:۱۰۵). تحلیل مصاحبه‌ها در این پژوهش، بیانگر آن است که دینداران طبقه متوسط جدید در واکنش به عرفی شدن، پنج راهبرد را نشان می‌دهند که در جدول شماره ۵، بیان شده است.

۵٫۴٫۱ پایگاه اقتصادی - اجتماعی بالا

جامعه‌شناسان کارکردگرا، معمولاً جهت تعیین جایگاه فرد در سلسله‌مراتب اجتماعی، ترکیبی از درآمد، منزلت شغلی، تحصیلات و محل سکونت را به‌عنوان ملاک و معیار سنجش به کار می‌برند که این شاخص ترکیبی، پایگاه اقتصادی - اجتماعی نام دارد. کنشگران طبقه اجتماعی متوسط جدید، عمدتاً افرادی با پایگاه اقتصادی - اجتماعی بالا هستند که دارای منزلت شغلی، تحصیلات بالا و رفاه نسبی‌اند.

«... منزل پدری من تقریباً در مرکز شهر بود... ما اونجا دسترسی بهتری به مسجد و حسینیه داشتیم و تقریباً در بیشتر مناسبت‌های مذهبی خصوصاً عزاداری‌های امام حسین (ع) شرکت می‌کردیم و برام رضایت بخش بود ولی الان که در این منطقه از شهر [بالای شهر] زندگی می‌کنم، کمتر در مراسم مذهبی شرکت می‌کنم، نه اینکه علاقه یا ارادتم به آقا امام حسین (ع) کم شده باشه، بلکه به خاطر اینکه این مراسم دیگه مثل سابق برام اقناع‌کننده نیست؛ چون

جدول ۵. راهبردهای کنشگری دینی طبقه متوسط جدید در واکنش به عرفی شدن

کدگذاری انتخابی	کدگذاری محوری	کدگذاری باز
دینداری عقلانی	نگرش عقلانی به دین	نگاه علمی و منطقی به رویدادها و وقایع دینی
		پذیرش باورها و مناسکی که توجیه عقلانی داشته باشند
		طرد برخی احکام شرعی به دلیل نداشتن توجیه عقلانی
دینداری نوگرا	نگرش مدرن به دین	پیدا کردن پاسخ منطقی برای شبهات دینی
		تأکید بر عقلانیت در شناخت دین
		مخالفت با تفسیرهای سنتی از دین
دینداری اخلاق‌گرا	اولویت رعایت اصول اخلاقی بر احکام شرعی و فقهی	اعتقاد به مدارا و تساهل دینی
		اهمیت دادن به راست‌گویی، درستکاری و امانت‌داری به نسبت دیگر جنبه‌های دینداری

		تلاش برای اجتناب از غیبت و بدگویی
		دروغ نگفتن، مهم‌تر از نماز و روزه خواندن
		اهمیت دادن به انسانیت در مقابل کسب ثواب و رفتن به بهشت
		بیان پرتکرار عبارت «خدمت به خلق از برترین عبادت‌هاست»
		خرده گرفتن به تناقضات اعتقادی و رفتاری دینداران
		متشرع
		این‌همانی دین و اخلاق
دینداری گزینشی	رویکرد گزینشی و انتخابی به دین	برداشت‌های شخصی و سلیقه‌ای از دستورها و احکام دین
		گزینش و انتخاب هنجارهای دینی
		پوشش دینی متناسب با سلیقه شخصی
دینداری سکولار	نگرش دنیوی به دین و شخصی‌سازی آموزه‌ها و احکام دین	تفکیک دین از سیاست
		ترکیب دین با ایده‌های جدید مدرنیته
		اداره جامعه با خرد و دانش و تجارب بشری و نه با دین

دینی است. در این نوع دینداری، عمل به دستورات دینی توجیه اخلاقی دارد و تطبیق مفاهیم اسلامی و مفاهیم غربی اهمیت می‌یابد.

«...میگن سرنوشت ما در شب قدر رقم می‌خوره، ولی من میگم سرنوشت ما به دست خود ماست... من می‌تونم در شب قدر فکر کنم و اشتباهات یکسال گذشته‌ام را ببینم و سعی کنم که اونها را دیگه تکرار نکنم و این طوری سرنوشت سال دیگه‌ام را رقم بزنم... به نظر من قشنگ‌تره که پیام دعای جوشن کبیر را بگیریم تا اینکه صد بار بگیریم، «الغوث الغوث خلصنا من النار یا رب» و چیزی آزش دریافت نکنیم...» (مصطفی، ۴۳، ساله، مدیر عامل صنایع غذایی).

۵،۵،۳ دینداری اخلاق‌گرا

در این نوع دینداری، هدف خلقت، کمال انسان در دستیابی به سجایای اخلاقی است که در رفتار دینداران به شکل کمک به دیگران و خوش‌اخلاقی ظهور می‌کند. در این نوع دینداری، از دین انتظار می‌رود که موجب اخلاقی شدن زندگی انسان شود

۵،۵،۱ دینداری عقلانی

ویژگی اساسی این نوع دینداری، فهم عاقلانه دین و عمل به آن است. فرد در این نوع دینداری، معرفت دینی را به حساب فهم عقل درک می‌کند و تلاش‌های علمی برای یافتن پاسخ منطقی به شبهات دینی را مفید می‌داند. مصلحت‌اندیشی‌های عقلی برای حل تعارض‌های دینداری در زندگی مدرن را مشروع می‌داند و در فهم دین و جهان هستی بر علم تأکید دارد.

«...من نوحه‌ها و داستان‌های حزن‌انگیز و عاطفی را که فقط باید گریه کنی و دانشی را به آدم انتقال نمیده، دوست ندارم... به نظر من علم و علامات، نماد هستن و امام حسین(ع) شهید شده که به ما درس آزادگی بده نه اینکه ما بیاییم علامت سیصدکیلویی را بلند کنیم و یا با قمه توی سر خودمون بزنیم و اینجوری بخواهیم ارادت خودمون را به امام حسین(ع) نشون بدیم...» (مهرداد، ۳۹، ساله، مهندس معمار).

۵،۵،۲ دینداری نوگرا

دینداری نوگرا، دینداری همراه با عقلانیت، استدلال در تفسیر دستورات دینی و اعتقاد به مدارا و تساهل

۵،۵،۵ دینداری سکولار

دینداری سکولار، نوعی از دینداری است که شخص درک خود از دین را با ایده‌های جدید و اندیشه‌های لیبرالی ترکیب می‌کند و نوعی نگاه ابزاری به دین دارد؛ به این جهت، دین در بخشی از زندگی فرد برای بهتر زیستن به کار گرفته می‌شود و بر همه اجزای زندگی او حاکم نیست. پیروان این نوع دینداری، معتقد به تفکیک دین از سیاست هستند و برای تفسیر جهان از زبان دینی استفاده نمی‌کنند، بلکه با زبان بشری جهان را کشف و تبیین می‌کنند و علم و دانش را راهگشای جهان بهتر و نیکوتر می‌دانند.

«... دین یک مسئله شخصی و خصوصیه که تعلیمات آن مبتنی بر یک سلسله توصیه‌های اخلاقیه و نباید با سیاست قاتی بشه، این‌طوری هم اقتدار معنوی متولیان دین حفظ می‌شه و هم نقایق و دورویی در جامعه کاهش پیدا می‌کنه... خدا دین را گذاشته که زندگی ما انسان‌ها با رعایت اخلاق فردی و اجتماعی بهتر بشه، نه اینکه صرفاً با رعایت ظواهر دینی و حضور در مراسم مذهبی در پی کسب ثواب و آخرت بهتر باشیم...» (عباس، ۳۲، ساله، مدیر برنامه‌ریزی و توسعه صنایع پتروشیمی).

۵،۶ پیامدها

پیامدها، نتایج اعمال (کنش‌ها) و عکس‌العمل‌هایی (واکنش‌هایی) است که در مقابله با یا جهت اداره و کنترل کردن پدیده صورت می‌گیرد (استراس و کوربین، ۱۳۸۷:۱۰۷). تحلیل مصاحبه‌ها در این پژوهش، بیانگر آن است که عرفی شدن کنشگری دینی طبقه متوسط جدید، پیامدهایی را برای فرد به همراه دارد که در جدول شماره ۶، بیان شده است.

و با آموزه‌هایش رفتار اخلاقی را در افراد تسهیل کند. پیروان این نوع دینداری معتقدند که ایمان، جز قلب پاک و عبادت، جز خدمت به خلق نیست.

«... نماز، یک نوع شکرگزاری از خداست، هر چقدر انسان در برابر نعمتهای خدا شکرگزار باشه، خدا از اون طرف بیشتر هواسو داره... روزه، تمرین خوب شدن، وقتی تشنگی و گرسنگی را تحمل می‌کنی و دروغ و تهمت نمی‌زنی یعنی داری روی جسم و روح کار میکنی تا انسان درستکار و با اخلاقی بشی...» (هومن، ۵۱، ساله، کارگردان سینما).

۵،۵،۴ دینداری گزینشی

در دینداری گزینشی، فرد با دین خود، برخورد انتخابی و گزینش‌گرایانه دارد؛ احکام شرعی ناموجه به لحاظ عقلی را انجام نمی‌دهد و آموزه‌های دینی را با عقل خود می‌سنجد. افراد در این نوع دینداری، متون دینی را خودشان تفسیر می‌کنند و در عمل به احکام دینی دست به شخصی‌سازی و انتخاب می‌زنند. آنها از هر قسمتی از دین که با آن موافق هستند، پیروی می‌کنند و بخش‌هایی از دین را که مانع رسیدن آنها به اهدافشان می‌شوند، کنار می‌گذارند.

«... من راستش نماز نمی‌خونم ولی ماه رمضان روزه می‌گیرم، چون حال و هوای افطار و سحر را دوست دارم... دوست ندارم به دین به عنوان یک تکلیف نگاه کنم و در چارچوبی که آخوند می‌گن حرکت کنم... دوست دارم از نماز و روزه و دعا کردن لذت ببرم نه اینکه رفع تکلیفی باشه...» (فاطمه، ۳۵، ساله، مترجم).

جدول ۶. پیامدهای عرفی شدن کنشگری دینی طبقه متوسط جدید

کدگذاری انتخابی	کدگذاری محوری	کدگذاری باز
کاهش نقش دین در زندگی روزمره	کاهش اهمیت به اعتقادات و باورهای دینی	کم‌توجهی به حیات پس از مرگ
		کم‌توجهی به قرآن و اهل‌بیت (ع)
		کم‌توجهی به بهشت و جهنم
		کم‌توجهی به انجام واجبات و ترک محرمات
	کاهش عواطف و احساسات دینی	روی‌گردانی از دعا، تضرع و استغفار
		عدم احساس پشیمانی از انجام گناه
		تردید نسبت به شفای بیماران
		عدم احساس لذت از اجرای مناسک دینی جمعی
	کاهش پایبندی به رفتارهای دینی	کم‌توجهی به شعائر و مناسک دینی
		کاهش اهتمام به برگزاری و حضور در مناسبت‌های دینی و مذهبی
		کاهش حضور در مساجد و اماکن متبرکه دینی و زیارتی
		کاهش رجوع به روحانیون و مراجع دینی
نگرش این‌جهانی به دین	نگرش ابزاری و دنیوی به دین	بی‌توجهی به توصیه‌ها و نواهی دینی
		تأکید بر اینکه «دین وسیله‌ای برای بهتر زیستن است»
		تفسیرهای مادی و دنیوی به‌جای تفسیرهای دینی
خودتشخیصی در امور دینی	شخصی و درونی شدن دین	تأکید بر دستاوردهای بشری به‌جای نیروهای ماورایی و الهی
		شخصی‌سازی آموزه‌ها و احکام دین
مدارای دینی	کنش احترام‌آمیز نسبت به افراد با عقاید و اعمال مذهبی مخالف	کاهش تقلید از مراجع دینی و تأکید بر خرد شخصی
		رواج تفسیرهای شخصی از دین
		احترام به عقاید و رفتارهای دینی ادیان و مذاهب دیگر
		ازدواج با غیرمسلمان
تقدس‌زدایی	زائل شدن محتوای مقدس از اشخاص، اماکن، اشیاء و تمثال‌ها	دوست شدن با غیرمسلمان
		همکار بودن با غیرمسلمان
		نگاه عرفی به پیامبر (ص) و اهل‌بیت (ع)
		بی‌توجهی و عدم احترام به روحانیون به‌عنوان متولیان دین
		بی‌توجهی به بزرگان و اماکن متبرکه دینی و تأکید بر عدم شفاعت‌بخشی آنها

		تبرک زدایی از علم، علمات، نخل، چهل چراغ و ...
گرایش به معنویت‌های جدید	تبدیل دین به یک دل‌مشغولی شخصی در قالب معنویت‌های جدید	تاکید بر تجارب شخصی برای فهم و درک مسائل زندگی
		رسیدن به رضایت درونی با مؤلفه‌هایی چون آرامش، شادی و امید
		تأکید بر «زندگی در حال»، «موفقیت دنیوی» و «غفلت از حیات اخروی»

۵/۶/۱ کاهش نقش دین در زندگی روزمره

به اعتراف اکثر روان‌شناسان و جامعه‌شناسان، دین در زندگی روزمره انسان‌ها نقش بسیار سازنده‌ای دارد، از جمله اینکه باعث آرامش روحی و روانی، خوش‌بینی، امیدواری، معنابخشی به زندگی و... می‌شود که بیان جزئیات آنها از موضوع این نوشتار خارج است. پژوهش حاضر بیانگر آن است که اهمیت و نقش دین در زندگی روزمره طبقه متوسط جدید تا حدی کاهش یافته است به نحوی که دینداران این طبقه، در **اعمال**، **افکار**، انگیزه‌ها و **احساسات** فردی خود، کمتر به آموزه‌ها و تعلیمات دینی توجه دارند.

«... من در روابط اجتماعی و شغلی‌ام تقریباً به دینداری آدما کاری ندارم بلکه بیشتر به انسانیت و اعتبار اجتماعی اونها توجه می‌کنم، چون به نظر من دینداری یک مسئله شخصیه و این دلیل نمی‌شه که هر که دینداره آدم قابل‌اعتماد و درستی هم باشه، ... من حتی در ازدوایم با وجود اینکه از یک خانواده سنتی و نسبتاً مذهبی بودم و مادرم همیشه تأکید داشت که از یک خانواده مذهبی همسر اختیار کنم، سعی کردم فردی را انتخاب کنم که در وهله اول با اخلاق و خانواده‌دار باشه، تا اینکه مثلاً چادری باشه یا مانتویی، نماز خون باشه یا بی‌نماز، ...» (ناصر، ۴۰ ساله، تحلیلگر بورس).

۵/۶/۲ نگرش این جهانی به دین

دو رویکرد عمده درباره نگرش انسان به دین مطرح است: گروهی معتقدند که قلمرو دخالت دین در زندگی انسان فقط اموری است که به آخرت مربوط

باشد (نگرش آن جهانی)؛ در مقابل، عده‌ای معتقدند که دین و دنیا به هم پیوسته‌اند و دین نمی‌تواند نسبت به نیازهای فردی و اجتماعی انسان بی‌اعتنا باشد (نگرش این جهانی). پژوهش حاضر نشان می‌دهد که دینداران طبقه متوسط جدید از دسته دوم هستند، چراکه بر این باورند که «اگر دین بتواند دنیای انسان‌ها را آباد کند آخرت آنها را هم آباد خواهد کرد»؛ به سخن دیگر، دستورات دینی، برای فریبهی انسان در همین دنیاست.

«... به نظر من دین برای آخرت نیست، برای دنیاست؛ برای تنظیم روابط اجتماعی و برای رشد و بالندگی انسان‌هاست... دین آمده تا مسائل و مشکلات دنیوی افراد را حل کنه... دینی که به درد دنیای مردم نخوره به درد آخرت اونها هم نمی‌خوره... به قول دکتر شریعتی، خدایا تو چگونه زیستن را به من بیاموز، چگونه مردن را خودم خواهم آموخت...» (وحید، ۴۷ ساله، مشاور حقوقی).

۵/۶/۳ خودتشخیصی در امور دینی

شاخص‌هایی چون رشد گرایش‌های خودمرجع و فردگرایانه، انتخاب‌گری و گزینشگری در فروع دین، عدم پذیرش روحانیون در مسائل دینی و اعتقاد بر اینکه «دین نیاز به متولی ندارد»، بیانگر خود-تشخیصی کنشگر دینی در طبقه متوسط جدید است.

«... اوایل اگر شبهه‌ای برام پیش می‌آمد به رساله آیت‌الله مکارم رجوع می‌کردم و درواقع مقلد ایشان بودم ولی الان دیگه خودم تصمیم می‌گیرم که فلان حکم دینی را انجام بدم یا نه... همین امر باعث شده

خشکه مقدس‌ها همچنان معتقدند که آدم در این مکان‌ها و در کنار ائمه، هرگز دچار کرونا نمیشه و ضریح ائمه آنتی‌باکتریاله...» (سمیه، ۴۴، ساله، خبرنگار).

۵،۶،۶ گرایش به معنویت‌های جدید

معنویت‌های نوظهور، مجموعه‌ای از باورها و اعمال معنوی هستند که در صد سال اخیر به‌عنوان بدیلی برای جریان‌های اصیل دینداری در جهان پدید آمده‌اند و به‌جای توجه به باورها، اعمال و مناسک ادیان شناخته شده، بیشتر بر تجربه معنویت به‌عنوان امری فردی و سیال تأکید دارند. مطالعه زیست دینی طبقه متوسط جدید، بیانگر تغییر و تجدیدنظر کنشگران این طبقه نسبت به برخی اعتقادات و باورهای دینی خود و گام نهادن در مسیر معنویت‌های جدید است.

«... بعد از اینکه در یک رابطه عاطفی شکست خوردم و رنج زیادی را تحمل کردم، احساس کردم که به یک دستگاه اعتقادی جدید نیاز دارم تا بتوانم با این مسئله کنار بیام... نظام باورهای پیشین من قادر به پاسخگویی به این وضعیت نبود و من هر روز افسرده‌تر می‌شدم تا اینکه به کلاس‌های یوگا و انرژی‌درمانی پناه بردم و بالاخره بعد از یکسال تونستم با استفاده از تمرینات یوگا و تکنیک‌های مثبت‌اندیشی، خاطرات بد گذشته را از ذهن پاک کنم و الان واقعاً شرایط خوبی دارم...» (عاطفه، ۳۵، ساله، روان‌پزشک).

۵،۷ مدل پارادایمی برآمده از داده‌ها

با توجه به کدگذاری‌های باز، محوری و انتخابی؛ مدل پارادایمی عرفی شدن کنشگری دینی طبقه متوسط جدید در شکل شماره ۱، ارائه شده است.

می‌آیند و به نیایش، جشن و شادی می‌پردازند. این مراسم با آیین‌های خاصی برگزار می‌شود که تماشای آن‌ها برای گردشگران نیز جالب است (زنده دل و همکاران، ۱۳۷۷).

که خانواده‌م منو «بی‌دین» تلقی کنن... من بی‌دین نیستم... فرق من با والدینم اینه که اونا هرچی آخوندا گفتن، بدون چون‌وچرا می‌پذیرن، ولی من خودم بررسی می‌کنم که چرا و چگونه باید یک دستور دینی را انجام بدم... مثلاً من می‌گم وقتی مالیات می‌دیم دیگه پرداخت خمس و زکات ضرورتی نداره...» (سهیلا، ۳۳، ساله، حسابرس).

۵،۶،۴ مدارای دینی

مدارای دینی به معنای آسان‌گیری، تحمّل افکار و عقاید مخالف و همچنین زندگی مسالمت‌آمیز با گروه‌های مختلف دینی در جامعه است که در رفتارهای دینی طبقه متوسط جدید مشهود است.

«... من همیشه دوست دارم اطلاعاتی در مورد عقاید و رفتارهای دینی مذاهب دیگه داشته باشم... یه دوستی در دوران دانشجویی داشتم که زرتشتی بود و الان هم با هم ارتباط داریم... بسیار انسان فرهیخته و قابل‌احترامیه، گر چه برخی عقاید و باورهای او مورد تأیید و پسند من نیست... چند سال پیش ما را به «زیارتگاه چک چک»^۱ حوالی یزد دعوت کرده بود که مراسم بسیار دیدنی و جالبی داشتند... من فکر می‌کنم که شعار اونها یعنی پندار نیک، کردار نیک و گفتار نیک، تقریباً شالوده اصلی همه ادیان...» (پریسا، ۳۷، ساله، متخصص اطفال).

۵،۶،۵ تقدس‌زدایی

تقدس‌زدایی به معنای انکار قدرت ماورای طبیعت از اشخاص، اماکن، اشیاء و تمثال‌های دینی است که در گفتمان طبقه اجتماعی متوسط جدید دیده می‌شود.

«... الان شما ببینید، پزشک‌ها میگن در مکانهای شلوغ مثل مساجد، حسینیه‌ها و زیارتگاه‌ها احتمال شیوع و فراگیری ویروس کرونا بیشتره ولی بعضی

^۱ زیارتگاه چک چک (chak chak) یا پیر سبز، یکی از زیارتگاه‌های زرتشتیان ایران در استان یزد است که در نزدیکی اردکان و در شمال شرقی یزد قرار گرفته است. همه ساله در ۲۴ تا ۲۸ خردادماه پیروان زرتشت از گوشه و کنار ایران به این زیارتگاه

شکل شماره ۱. مدل پارادایمی عرفی شدن کنشگری دینی طبقه متوسط جدید

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۶ نتیجه‌گیری

طبقه متوسط جدید» را به‌عنوان مقوله مرکزی (پدیده) ناظر بر دینداری این طبقه بازنمایی می‌کند.

عرفی شدن متضمن دو نکته اساسی است که باید به آن توجه نمود: نخست اینکه، فرایندی برای توصیف و تبیین یک واقعیت اجتماعی است و از «عرف‌گرایی»^۱ که اساساً کوششی ارادی برای دگرگونی جهان است، تفاوت دارد و دوم اینکه، با برخی از مفاهیم رایج در حوزه جامعه‌شناسی دین که گاه مترادف با عرفی شدن قلمداد شده‌اند، همپوشانی و تطابق ندارد. مثلاً برخی مطالعات، عرفی شدن را مساوی با «غیردینی شدن» دانسته‌اند (بینگر به نقل از سراج زاده، ۱۳۸۳: ۲۲)؛ درحالی‌که، نگرش دنیوی و کاهش اهمیت دین در زندگی روزمره افراد لزوماً به معنای تقابل و ضدیت آنها با دین نیست؛ چراکه اولاً، کم‌فروغ شدن اهمیت دین در نزد افراد ضرورتاً اندیشیده شده و در راستای مقابله با مذهب نیست و ثانیاً، تنزل جایگاه دین در زندگی افراد، دقیقاً به معنای دست کشیدن آنها از باورهای الهیاتی نیست.

مقوله مرکزی در این پژوهش، بنا بر روال معمول در راهبرد نظریه داده بنیاد ذیل شرایط سه‌گانه علی، مداخله‌ای و زمینه‌ای تلخیص شده است. شرایط علی این پژوهش عبارت‌اند از «نوگرایی»، «عقل-گرایی»، «علم‌گرایی»، «فردگرایی» و «مادی‌گرایی». براساس تحلیل یافته‌های این پژوهش، مقوله‌های مذکور مستقیماً در عرفی شدن کنشگری دینی طبقه متوسط جدید تأثیرگذار هستند. مقوله‌های دیگری چون «منزلت شغلی بالا»، «تحصیلات تکمیلی»، «رفاه نسبی» و «بالای شهرنشینی» به‌مثابه شرایط مداخله‌گر در نظر گرفته شدند که براساس تعریف استراس و کوربین، توان آن را دارند که راهبردهای کنشگران را تسهیل یا محدود کنند (استراس و کوربین، ۱۳۸۷: ۱۰۴). از سوی دیگر مقوله «جامعه-پذیری دینی غیرالزام‌آور» که برابند عواملی چون «کاهش اهمیت والدین به آموزش و تربیت دینی

پژوهش‌های دینی به‌روشنی گویای این واقعیت است که دین همواره در همه جوامع وجود داشته است. چنین حضور فراگیر و مستمر تاریخی بدون تردید حاکی از نیاز عمیق و اصیل انسان به دین و ارتباط با عالم متعالی است. این نیاز اصیل و ناب در طول تاریخ و در جوامع مختلف، به جلوه‌های متنوعی خود را نمایانده و با سلیقه‌ها، ذوق‌ها، میل‌ها، عاطفه‌ها و باورهای مردمان سرزمین‌های مختلف درآمیخته و به رنگ و شکل و طبع آن‌ها درآمده است. دینداری مردم شهرکرد نیز از این قاعده، مستثنی نیست. اگرچه اصل دین، مستند به فرامین و توصیه‌های خداوند، پیامبر(ص) و ائمه (ع) است ولی شکل و نوع دینداری مردمان، متناسب و همخوان با اقتضاهای محلی، قومی و همچنین تعلقات طبقاتی، چارچوب و قالبی خاص یافته است، به‌نحوی که می‌توان از سنخ‌های دینداری در میان گروه‌های مختلف اجتماعی جامعه مورد مطالعه یاد کرد.

در این پژوهش به‌طور خاص وضعیت دینداری «طبقه متوسط جدید» مورد بررسی قرار گرفت. گر چه دینداری این طبقه موجب ساخت‌شکنی از واقعیت اجتماعی دین شده و دینداری را از شکل سنتی خود خارج کرده و انتخاب هویت‌های دینی نوین را تسهیل کرده و دین‌ورزی‌های متفاوتی را شکل بخشیده است؛ اما همان‌گونه که برگر (۱۳۸۱) نیز تصریح می‌کند، بروز و ظهور این نوع دینداری‌ها را بیشتر باید دال و معطوف به چگونگی پذیرش باورهای دینی دانست تا چپستی آنها؛ بر این اساس جهت توضیح این وضعیت از روش نظریه داده بنیاد مبتنی بر رویکرد سیستماتیک استراس و کوربین کمک گرفتیم تا بتوانیم فهم بهتری از چگونگی دینداری طبقه متوسط جدید دریافت کنیم. تحلیل و بررسی مصاحبه‌ها، «عرفی شدن کنشگری دینی

Secularism^۱

میرسنده‌سی، ۱۳۹۴: ۵۳). یافته‌های این پژوهش هم مؤید این امر است و نشان می‌دهد عواملی چون شکاکیت، نیاز به محاسبه‌گری و عقلانیت نظری در تمایلات دینی طبقه متوسط جدید قابل‌درک است و تأثیر بسزایی بر رشد ایده‌های دینی و نوع دینداری آنها دارد. یافته‌ها همچنین با یافته‌های پژوهش فراستخواه (۱۳۸۶) که در مورد دین‌ورزی جوانان طبقه متوسط جدید شهر تهران انجام داده، هم پوشانی دارد. برخی نتایج پژوهش فراستخواه که با این پژوهش هم‌پوشانی دارد عبارت‌اند از اینکه «میزان برگزاری مراسم و همچنین شدت بار هیجانی مراسم در مناطق زندگی لایه‌های بالاتر طبقه متوسط نسبت به لایه‌های پایین‌تر طبقه متوسط سیر نزولی دارد؛ همچنین مراسم مذهبی، به‌طور متوسط تحت تأثیر فرایندهای دنیوی شدن قرار دارد که این امر به‌صورت یک روند محسوس، به‌ویژه در مناطق زندگی لایه‌های بالاتر طبقه متوسط جدید خود را نشان می‌دهد» (فراستخواه، ۱۳۸۶).

نتیجه آنکه طبقه متوسط جدید به هیت و استقلال فردی در امر دینداری و به جوهره معنوی دینداری اهمیت می‌دهد، دینداری را با محک اخلاق جهان‌شمول انسانی و حقوق بشری می‌سنجند، دینداری را به معنای سرسپردگی به نهادهای سنتی و متولیان رسمی دین نمی‌داند و نگرشی متفاوت در باب رجوع به آموزه‌های روحانیت در مسائل سیاسی- اجتماعی دارد، قائل به تکثرگرایی دینی و درک مسالمت‌آمیز از دین است و تمایل به آزادی عمل و اختیاری بودن دینداری دارد. به سخن دیگر، هرچند طبقه متوسط جدید از ذهنیت جمعی دینی و آیینی ناب به معنای مألوف قدیمی و سنتی آن و به طریق اولی به معنای ایدئولوژیک رسمی آن برخوردار نیست و الگوهای نوپدید دینداری را باز- تولید می‌کند، اما هنوز عناصر دینی سنتی از ذهنیت جمعی این طبقه رخت برنسته است. گو آنکه کنش دینی این طبقه به‌شدت تحت تأثیر امیال و نیازهای وجودی آنها و همچنین فرایندهای دنیای

فرزندان»، «آموزش و تحصیل در مدارس غیردولتی»، «گرایش به فضاهای مجازی و رسانه‌های غربی»، «دوستی با افرادی که نگرشی نو نسبت به دین دارند» و «فاصله گرفتن از روحانیون به عنوان متولیان رسمی دین» است به عنوان شرایط زمینه‌ای در نظر گرفته شد که بستر عرفی شدن افراد این طبقه را فراهم می‌کند. شرایط سه‌گانه مذکور (علی، مداخله‌ای و زمینه‌ای) به طور همزمان و در پیوندی اندام‌وار با همدیگر سبب بروز پدیده اصلی یعنی عرفی شدن کنشگری دینی طبقه متوسط جدید شده‌اند. راهبردهایی که دینداران این طبقه در مواجهه با عرفی شدن اتخاذ کرده‌اند در قالب پنج گونه دینداری - «دینداری عقلانی»، «دینداری نوگرا»، «دینداری اخلاق‌گرا»، «دینداری گزینشی» و «دینداری سکولار» - شناسایی شد. بدیهی است که راهبردهای مذکور، پیامدهایی را برای دینداران این طبقه به همراه داشته که از جمله آنها می‌توان به «کاهش نقش دین در زندگی روزمره»، «نگرش این-جهانی به دین»، «خودتشخیصی در امور دینی»، «مدارای دینی»، «تقدس زدایی» و «گرایش به معنویت‌های جدید» اشاره نمود.

در مورد هم‌پوشانی یافته‌های این پژوهش می‌توان گفت که نوع دینداری طبقه متوسط جدید در این پژوهش با سنخ آرمانی «دینداری روشنفکران» ماکس وبر (۱۳۹۷) و «دینداری معرفت‌اندیش» سروش (۱۳۷۸) تا حد زیادی همسو است. وبر معتقد است روشنفکران، عناصر غیرعقلانی مذهبی توده‌ها چون سرمست‌گرایی، اعمال ریاضت-مدارانه و جادو را کسر شأن می‌پندارند و همیشه مبلغان عقل‌گرایی نظری بوده‌اند و به‌عنوان یک قاعده، در حوزه مذهب عموماً تلاش کرده‌اند تا تصویر معناداری از جهان به دست آورند (صدری، ۱۳۹۰: ۹۲)؛ سروش نیز معتقد است برای دیندار معرفت‌اندیش، دین یک مقوله معرفتی است. دین معرفت‌اندیش تقریباً با دین فلسفی منطبق می‌شود و دستیابی به حقیقت با محوریت عقل و استدلال، مطلوب این‌گونه دینداری است

سهم نویسندگان

این مقاله مستخرج از رساله دکتری آقای امید بابائی با راهنمایی جناب دکتر محمدجواد زاهدی مازندرانی و مشاوره جناب دکتر امیر ملکی است.

مدرن قرار گرفته و با آن همنشین و همراه شده است.

منابع مالی

این مقاله حمایت مالی نداشته است.

تعارض منافع

هیچ‌گونه تعارض منافع توسط نویسندگان بیان نشده است.

منابع

- ابراهیمی، پریچهر (۱۳۷۶). طبقه متوسط جدید در جوامع غربی و ایران. *فصلنامه علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی*، ۵ (۹)، ۵۰-۱۹.
- ادیبی، حسین (۱۳۵۸). *طبقه متوسط جدید در ایران*. تهران: جامعه.
- استراس، آنسلم و کوربین، جولیت (۱۳۸۷). *اصول و روش تحقیق کیفی*. ترجمه: بیوک محمدی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- افشارکهن، جواد (۱۳۸۳). *بازخوانی جامعه‌شناختی سنت‌گرایی و تجددطلبی در ایران بین دو انقلاب*. تهران: انتشارات آوای نور.
- امیری، سیده سمانه و [اصغریور ماسوله](#)؛ احمدرضا (۱۳۹۵). ظهور دینداری گزینشی در دختران جوان؛ یک بررسی کیفی در شهر مشهد. *مجله علوم اجتماعی (فردوسی مشهد)*، ۱۳ (۲)، ۱-۲۲.
- بابایی، امید، زاهدی مازندرانی، محمدجواد، ملکی، امیر و خطیبی، اعظم (۱۴۰۱). *سنخ‌شناسی دینداری قشرها و طبقات اجتماعی در شهرکرد. فصلنامه اسلام و علوم اجتماعی*، ۱۴ (۲۷)، ۱۶۴-۱۴۵.
- بحرانی، حسین (۱۳۸۹). *طبقه متوسط و تحولات سیاسی در ایران معاصر (۱۳۱۰-۱۳۲۰)*. تهران: آگاه.
- برگر، پیتر، برگر، بریجیت و کلنر، هانسفرید (۱۳۸۱). *ذهن بی‌خانمان، آگاهی و نوسازی*. ترجمه: محمد ساوجی، تهران: نشر نی.
- بستان، حسین (۱۳۹۷). بازتعریف مفهوم عرفی شدن و شاخص‌یابی آن در منابع اسلامی. *راهبرد فرهنگ*، ۱۱ (۴۲)، ۷-۳۲.
- تامین، ملوین (۱۳۸۱). *جامعه‌شناسی قشربندی و نابرابری‌های اجتماعی*. ترجمه: عبدالحسین نیک‌گهر، تهران: نشر توتیا.
- تصدی‌کاری، علی، محدثی‌گیلواپی، حسن و معدنی، سعید (۱۳۹۹). *سنخ‌شناسی دینداری در میان جوانان شهر رشت. جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی*، ۷ (۱۶)، ۳۴۹-۳۷۹.
- توسلی، غلامعباس و انصاری، ابراهیم (۱۳۷۹). «ساختار طبقاتی ایران بین دو انقلاب (مشروطه و اسلامی): بررسی طبقه متوسط جدید در ایران». در: *غلامعباس توسلی. جستارهایی در جامعه‌شناسی معاصر*. تهران: جامعه ایرانیان.
- حسن‌پور، آرش و معمار، ثریا (۱۳۹۴). مطالعه وضعیت دینداری جوانان با تأکید بر دینداری خود مرجع (ارائه یک نظریه زمینه-ای). *فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران*، ۸ (۳)، ۱۳۱-۹۹.
- زنده دل، حسن، نوروزی، محرم و سلیمی، زهره (۱۳۷۷). *مجموعه راهنمای جامع ایرانگردی: استان یزد*. تهران: نشر ایرانگردان.
- سراج‌زاده، حسین (۱۳۸۳). *چالش‌های دین و مدرنیته*. تهران: طرح نو.
- سروش، عبدالکریم، مجتهد شبستری، محمد، ملکیان، مصطفی و کدیور، محسن (۱۳۸۴). *سنت و سکولاریسم*. تهران: موسسه فرهنگی صراط.
- سروش، عبدالکریم (۱۳۷۸). *اصناف دین‌ورزی، کیان، ۹ (۵۰)*، ۲۶-۲۲.
- شجاعی‌زند، علیرضا (۱۳۸۱). *عرفی شدن در تجربه مسیحی و اسلامی*. تهران: مرکز بازشناسی اسلام و ایران، انتشارات باز.

قادری، طاهره و القونه، زهرا (۱۳۹۶). بررسی فرد-گرایی خودخواهانه و عوامل مرتبط با آن در بین دانشجویان دانشگاه شیراز. *فصلنامه علوم اجتماعی*، ۲۶ (۷۹)، ۱-۳۱.

کرسول، جان (۱۳۹۴). *پویش کیفی و طرح پژوهش: انتخاب از میان پنج رویکرد*. ترجمه: حسن دانایی فرد و حسین کاظمی، تهران: انتشارات صفار- اشراقی.

کلاهی، محمدرضا (۱۳۹۰). *دینداری و جهانی شدن. فصلنامه مطالعات فرهنگی و ارتباطات*، ۷ (۲۴)، ۶۵-۹۴.

محمدپور، احمد (۱۳۹۷). *ضد روش: زمینه‌های فلسفی و رویه‌های عملی در روش‌شناسی کیفی*. تهران: نشر لوگوس.

میرسندسی، محمد (۱۳۹۴). *مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی دین و انواع دینداری*. تهران: جامعه‌شناسان.

وبر، ماکس (۱۳۹۷). *جامعه‌شناسی دین*. ترجمه: محسن ثلاثی، تهران: نشر ثالث.

هات، جان اف (۱۳۸۲). *علم و دین: از تعارض تا گفت‌وگو*. ترجمه: بتول نجفی، قم: طه.

هریولژ، دانیل (۱۳۸۰). *انتقال و شکل‌گیری هویت-های اجتماعی-دینی در مدرنیته*. ترجمه: محمود نجاتی حسینی، *فصلنامه پژوهش*، ۵ (۲۰-۲۱)، ۲۸۷-۳۰۹.

همیلتون، ملکم (۱۳۸۷). *جامعه‌شناسی دین*. ترجمه: محسن ثلاثی، تهران: نشر ثالث.

یامین‌پور، وحید (۱۳۹۰). *طبقه متوسط جدید، تفاوت (یا گسست) نسلی و بایسته‌های سیاست‌گذاری رسانه*. *رسانه*، ۲۱ (۳-۴)، ۱-۲۰.

صدری، احمد (۱۳۹۰). *جامعه‌شناسی روشنفکران ماکس وبر*. ترجمه: حسن آبنیکی، تهران: انتشارات کویر.

طالبان، محمدرضا (۱۳۸۰). *تعهد مذهبی و تعلق سیاسی. نامه پژوهش*، ۵ (۲۰-۲۱)، ۳-۲۲.

غلامی‌زاده بهبهانی، شیرین (۱۳۸۵). *دینداری موازی: مطالعه دلایل جامعه‌شناسانه پیدایش آن*. *پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه الزهرا (س)*.

فراستخواه، مقصود (۱۳۸۶). *نمایی از دین ورزیدن طبقات متوسط جدید شهری*. برگرفته از: <http://farasatkah.blogspot.com>

فراستخواه، مقصود (۱۳۸۹). *فرا تحلیل تعداد ۵۶ تحقیق ایرانی در باب دین‌ورزی*. برگرفته از: <http://farasatkah.blogspot.com>

فراستخواه، مقصود، رحمانی، جبار و سپیدنامه، بهروز (۱۳۹۶). *مطالعه پدیده بی‌هنجاری دینی در بین دانشجویان دانشگاه‌های ایلام (ارائه نظریه مبنايي)*. *مجله مطالعات اجتماعی ایران*، ۱۱ (۲)، ۲۵-۵۵.

فراستخواه، مقصود (۱۴۰۰). *روش تحقیق کیفی در علوم اجتماعی: با تأکید بر نظریه بر پایه گراندد تئوری (GTM)*. تهران: آگاه.

فیاض، ابراهیم و رحمانی، جبار (۱۳۸۵). *مناسک عزاداری و گفتمان کربلا در دین‌ورزی اقشار فرودست شهری، فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات*، ۲ (۶)، ۵۷-۸۰.

فینی، جان (۱۳۸۰). *نظریه‌ای در باب تعهد دینی، ترجمه: افسانه توسلی*. *نامه پژوهش*، ۵ (۲۰-۲۱)، ۲۸۵-۲۵۳.

- Ashraf, A. (1971). *Iran: Imperialism, class and modernization from above*. New York.
- Audi, R. (1999). *The Cambridge dictionary of philosophy*, Cambridge University Press. UK.
- Bell, W., & Force, M.T. (1957). Religious preference, familism, and the class structure, *The Midwest Sociologist*, 19(2), 79-86.
- Bill, J. A. (1972). *The politics of Iran: Groups, classes, and modernization*. (Columbus, Ohio: Charles E. Merrill Publishing Company).
- Himmelfarb, H. S. (2005). Agents of religious socialization among American Jews. *Sociological Quarterly*, 20(4), 477-494.
- Koehrsen, J. (2018). Religious tastes and styles as markers of class belonging: A bourdieuan perspective on pentecostalism in South America, *Sociology*, 52(6), 1237-1253.
- Lynd, R., & Lynd, H. (1929). *Middletown: A study in American culture*. Harcourt, Brace and Company.
- Mckinnon, A. (2017). Religion and social class: Theory and method after Bourdieu, *Social Research Online*, 22(1), 1-13.
- Pilch, L. (2016). Do we need dark traits to explain materialism? The incremental validity of the dark triad over the HEXACO domains in predicting materialistic orientation? *Personality and Individual Differences*, 102(4), 102-106.

